

НАВЕРНЕНИЙ

ГРІШНИК

И 25 369 / III
II-350

[illegible]

56
~~35770~~ / III

Наверстия
2primturR

III.

Наверненый грѣшникъ.

I.

Василь Пôвторакъ бувъ свого часу одинъ изъ най замôжнѣйшихъ ладôвъ на весь Бoryславъ. Поля у нѣго було достаткомъ, худобы и хлѣба и шматя, — ба й грошенятъ готовыхъ дещо-денещо найшло ся. Працѣв-тый, ошадный, — любивъ порядокъ, — тожъ и всё йшло у нѣго порядкомъ и статкомъ.

Були у Василя три сыны, — парубки, що макôвъ цвѣтъ. Здоровѣй, кренкѣй, — обычаёмъ та вдачею капля въ каплю у вôтця вдали ся. Батька - матѣрь люби-ли, старшихъ поважали, а до работы, абы й до якои, рукъ не полѣнували. И коли бы жите людске могло обôйти ся безъ припадкôвъ, коли бъ обставины довкола насъ не змѣняли ся, — бувъ бы живъ Василь Пôвто-ракъ и до нынѣ щасливо, сумирно, — Бога славлючи та внукôвъ у запѣчку колышучи.

Та не такъ оно въ свѣтѣ йде. То, що давнѣйше не змѣнювало ся й у сто лѣтахъ, — теперь черезъ де-сять, мовъ переродилось. Теперь не то, що въ давнину. Жите быстро тече, — змѣны быстро настають. Треба пильно слѣдити, куды прудъ жене, — треба й собѣ тудый пробирати ся. А не спостережешь ся, застоишь ся на мѣсци, — то того й гляди, — перша лѣпша филя на-гряне, — перша лѣпша змѣна настане, — обалить тебе, зôбе зъ нôгъ, — и ты погибѣ. Теперь жити тяжко. Жите — боротьба вѣчна, безупинна. Ворогъ зъ усѣхъ сторôнъ грозить. Не пристережи одного боку, — зъ другого нагряне, — и ты пропавъ.

Таке стало ся и зъ Василѣмъ Пôвторакомъ.

Було се саме въ ту пору, якъ у Борыславѣ почали копати кипячку. Жидова перла ся у Борыславѣ, мовъ мухи до меду. Роями цѣлыми они глотили ся по селу, швендали по полю, по хатахъ. До кожного лазды приставали, мовъ репьяхи до кожуха. „Продавай грунтъ, лаздо, та продавай! Ось я тобѣ за частку тôлько, — а я тôлько, — а я ще бôльше! Не треба намъ усёго, — частки зъ насъ буде!“ Вынимають грошѣ, кладуть на руку, — горѣвку ставлять и пôдмовы не щадять. И не одного пôдмовили, — не одного бѣдолаху заманули. Та не давъ ся на пôдмову Василь Пôвторакъ. Вôнъ любивъ свою землю, котру ёго родина зъ дѣда-прадѣда зливала своимъ потомъ. А ще до того думавъ собѣ: „А що? Грошѣ озьму, — грошѣ круглѣ, розкотять ся. То на се, то на то, — тай нема. А земляця свята остане!“

Ну, — скажете, — добре зробивъ Василь. Розумно гадкувавъ. Добре, та не найлѣпше! Розумно, — та не зовсѣмъ!

Почали жида робôтникôвъ наймати, — почали копати ямы. Кипячка показуєсь, — грошѣ плынуть у жидôвскѣ кишень. Що разъ бôльше ихъ наплыває, — що разъ бôльша глота-тѣснота въ Борыславѣ. Продають лазды частку за часткою; день-у-день видимо бѣдниѣють. Далѣ, якось разъ у недѣлю стали раду радити. Що робити, що дѣяти? Каже Василь Пôвторакъ:

— А що, панове лазды! Коплють жида, — коплѣмо й мы! Тѣщать они грошѣ за кипячку, — будемо й мы тѣщити!

Ну, — скажете, — хибá не розумно радивъ Василь? Розумно, та нѣ зовсѣмъ!

Почали нашѣ Борыславце рыти-копати свои питѣмѣ грунты. Та не було въ нихъ готового гроша,

щобы найняти робѣтниківъ. Приходило ся самымъ копати. Не споро йшла работа, не живо зыскъ наплывавъ. А газдѣвство за той часъ пѣдупадало; поле перерыте не родило. Не ставало хлѣба. А кипячки якъ нема такъ нема. Що було робити? Продавати жидамъ зновъ частку за часткою, щобы зъ голоду не згинуту; отъ що!

Сто ихъ взяло ся вѣдъ-разу до копаня. Лишь шѣсть-сѣмъ прийшло до маетку. А другій? Другій опѣся копали зновъ на своихъ грунтахъ ямы, выдобували кипячку и вѣскъ — для жидѣвъ.

Чомужъ оно такъ пѣшло? Чому щастило ся жидамъ, а не щастило ся газдамъ? Згадайте, коли мудрї!

II.

Василь Пѣвторакъ, якъ давъ таку мудру раду громадянамъ, почавъ и собѣ мѣркувати. „А що, думаетъ, — вѣ мене три сыны. Я четвертый. Теперъ у поли работы такой пильной нема. Зачнѣмо й мы копати. До одной ямы бѣльшъ двохъ не треба: одинъ коплетъ, другій при корбѣ. У мене онъ на загумѣнку частка скошена: зачнемъ тамъ два законы наразѣ. Не буде вѣ однѣмъ, — то буде вѣ другѣмъ!“

Якъ вымѣркувавъ, такъ и зробивъ. Лишивъ стару на газдѣвствѣ, а самъ исъ сынами гайда на загумѣнокъ. Позабирали рыскалѣ, цебры дваушнї та вужища, — поладили корбы, тай гайда копати. Ну, нѣчо. Коплють день, коплють другій. Коло законѣвъ горбки глины ростуть у гору, тай ростуть. Найменчїй сынъ Михайло у однѣмъ законѣ, — а батько при корбѣ. Найстаршїй Сень у другѣмъ законѣ, а середущїй Иванъ при другѣмъ корбѣ. Прокопали сяжень, ба й другій, ба й третїй, и далѣ. Натрафивъ Сень на пѣсковату верству, — почала ся вода показувати. Ну, — черпай воду цебромъ тай черпай, — а воды все бѣльше тай бѣльше.

— Тату, — каже Сень, — повержу я сесь закôпъ: вода пôдходить.

— Етъ, що то? каже Василь, — прочернай воду тай копли!

Мучить ся Сень тыждень, — мучить и другій. Все воду вычôрпуе, норы забивае, а далѣ копле. Тай копати жъ то не тяжко. Звычайне, пѣсокъ.

Ажъ якось одного дня Иванъ надъ ямовъ наробивъ страшного крику. Прибѣгъ батько, — позбѣгали ся й деякїй постороннїй: „Що таке? що таке?“...

Сеня пѣсокъ — Пѣсокъ ся засунувъ, приваливъ Сеня.

Василь Пôвторакъ стоявъ, мовъ громомъ прибитый, почувши тотїй страшнїй слова.

— Сейчасъ у яму, — хлопцѣ, — пробирати пѣсокъ! крикнувъ не своимъ голосомъ.

Пруднули ся, прôбрали пѣсокъ, та не духомъ. Выдобули Сеня, та вже не живого.

Господи, що ся бѣдна мати не назаводила, не навбивала. И плаче, и батька проклинае, що-дѣ погубивъ ей дитину. А батько бѣдный стоить, мовъ осужденный, блѣдый-блѣдый, нѣ заплаче, нѣ слôвця не промовить нѣ-до-кого.

Похороны надôйшли. Треба було справляти „якъ богъ приказавъ.“ А панотець сказали: У васъ, Василю, ще й поля и дѣточокъ зарôбныхъ и статку, що Богъ пôславъ, — дасте двайцять золотыхъ за погрѣбъ. Се дѣло Богу миле, — не пожалуй за упокôй душеньки усопшого! Що було робити? Вôдказати — годѣ. Торгувати ся, якъ за худобину, коли сумъ тяженькїй на сердце налягъ, — ще гôрше годѣ. А гроша готового богъ має. Продавай частку, — а най пôвъ частки, — тоту половину, на котрôй той закôпъ нещасливый. Купецъ швидко найшовъ ся, грошѣ швидко виплативъ, миръ христїянскїй не мало наохавъ ся и нагостивъ ся

на погребѣ, — а панотець сумно та жалѣбно приспѣвували зъ дякомъ: „Господи помилуй“ та „Слава тобѣ Господи.“

Розѣйшли ся добрі люде, розминули ся грошѣ, Василь оставъ безъ Сеня, якъ безъ правої руки. Стара грызе ся, плаче, — сыны ходять, якъ потрояні. Та не часъ бѣдному хлѣборобови довго въ смутокъ-тугу вбивати ся. Робота жде, — десять робѣтъ жде на нѣго. За роботовъ и туга забуває ся и горе зъ серця чезне.

Поволи, невесело сходили жнива, — лѣто прѣйшло. Настала осѣнь, — урожай бувъ плохенькій. Не зародивъ Господь. Ну, — а всежъ що було, то було, — и коло того треба походити, помотыкати ся. Звѣзъ Василь и съ сынами даръ божій у гумно.

— Ну, теперъ и пора трошка спочити. При вѣльнѣйшій годинѣ и минуле горе въ серци вѣдживае. Зновъ сумно стало въ хатѣ у Василя. Стара мати ще не все слѣзы проплакала за своимъ сыночкомъ любимъмъ.

III.

Лиха доля не спить. Треба було Василѣви ходити по при той кусникъ луки, що продавъ жидови пѣдъ заковы? Нѣ, не треба! А таки пѣшовъ, — не знати, ци отъ-такъ собѣ, не маючи що лѣпшого робити, ци може зъ цѣкавости, що-тожъ то тамъ жидъ робить? Досытъ, що пѣшовъ.

А жидъ не дармувавъ черезъ лѣто. Нанявъ двохъ робѣтниківъ, таки борыславскихъ парубкѣвъ, що зъ бѣдности вже пустили ся на заробокъ, — тай ну копати. Тай ще яку, собака, штуку придумавъ! Каже: о, — ту пѣскова верства, — тамтого пѣсокъ засынавъ. А я отъ що. Кажу выгородити кѣшъ изъ форосту, колики файнѣ, — обставлю тымъ плотомъ стѣнки, нѣбы цѣмбриною, — то чорта зѣсть пѣсокъ, що ся обсеуне! Ну, — що? Розумно придумано! Кобы въ мене розумъ не дурный та

грошей бôльшенько (а то нѣ-защо купити форосту и кôля!), — я бы й собѣ стрѣбувавъ. Дивѣть, — оно безпечно, — чого й хотѣти! Не обсуне ся! А теперь жидюга, злодѣй пѣскову верству прорывъ, докопавъ ся до глинки, тай кипячку добувъ!

Такъ мѣркувавъ Василь, стоячи надъ ямою. Зависливымъ окомъ призиравъ ся, неборакъ, жидôвскôй роботѣ.

— Ехъ, ехъ, Господи ласкавый! Мôй питѣмый Грун-тець, — а теперь нехристови тысячѣ въ кишению вгання! Онъ, якъ, поганецъ, засакае, якъ ся радуе, якъ руки засукуе зъ утѣхи! Що то, — мастокъ! Кибель за киблѣмъ тягнуть изъ ямы, — руки си врывають, — а всё для нѣго! Кôбы не такій принадокъ тяженькôй Господь на мене спустивъ, — хто знае, — може бы й я бувъ теперь грошики бравъ та долонѣ засукувавъ!

Довго стоявъ Василь надъ ямою, придивлявъ ся роботѣ, глядѣвъ та завидувавъ. Далѣ пôшовъ и свôй закôпъ обôздрѣти. Вôдъ весны нѣхто въ нѣмъ не робивъ. Стовки вôдъ корбы стремѣли надъ нимъ, — корбу знято. Для безпеченьства казавъ Василь ще въ лѣтѣ заложити яму дошками, щôбы хто въ ню не внавъ по-ночи. Якось дивно забило ся въ нѣмъ сердце коли оглянувъ горбокъ выкопаной глины, обпукавъ дошки, покладенôй на отвôръ ямы.

— Хто знае, — гадкувавъ собѣ, — може ту мастокъ жде на мене! Може бы, — якъ бы отъ сяжникъ - другôй покопавъ, — и нафта показала ся! Хто знае! Господь карае, Господь и милуе!

— А хто знае, — шептавъ му другôй якôйсь голосъ, — може ту ще бôльше нещасте жде на тебе! Може Богъ прогнѣвавъ ся за то, що самъ пеуешь та вору-

шишь святу земельку, — та ще тяжше буде карати, коли не опамятаєшь ся по́сля першої кары?..

День за днёмъ збѣгавъ, — тыждень за тыжднѣмъ минавъ. Василь все ходивъ, все думавъ. Суятивъ ся бѣдолаха, грызъ ся самъ въ собѣ, — не знавъ, на яку ступити и що почати. Видѣмо мари́ввъ на лиці, — а боявъ ся, ци унимавъ ся сказати, що му на головѣ. „Отъ, заразъ и стара почне плакати, споминати небѣщика, — вѣдраджувати,“ — думавъ собѣ. Але покуса все стояла му передъ очима. „Отъ, — панъ-богъ не зародивъ хлѣбець, — нѣчимъ дихати. Сѣно выгнило, — нѣчимъ худѣбку прогодувати до весны. Що вдѣєшь? Грошики бы здали ся, и то такъ якъ умирати. И податокъ не заплаченный! А може вно лиш трошки прорыти, — тай заразъ и кипячка жбухне! Хто знає. Онъ жидѣвъ заковъ не богато глущій! Ехъ, дѣй ся божя воля, стрѣбую. Игій, — най жѣнка и поплаче троха. На то вна жѣнка. А менѣ головы не зѣрве. А я вже теперъ добре ся возьму на розумъ, — всю яму плотомъ обгороджу для обезнеки!“

Такъ придумавши Василь рѣшивъ ся вконецъ приступити до дѣла. На самый передъ обговоривъ, що треба, съ сынами. Михайло не вѣдказувавъ ся вѣдъ работы въ закопѣ. „А що, — каже, — тату! Я й самъ вижу, що намъ сесю зиму изъ самого Господарства не перезимувати. Потрѣбуймо! Чень дасть Богъ, — намъ теперъ пощастить ся. А для обезнеки зробѣмъ такъ якъ ось кажете: городѣмъ кошѣ!“

Що за добра душа той Михайликъ! Нѣколи вѣнъ не вѣдказувавъ родичамъ нѣ въ чѣмъ! Дай му Боже таланъ-долю золоту и вѣкъ довгій!

Але тутъ-же насунуло ся друге пытане: Вѣдки взяти грошей на линви, на форостъ та на другі потреби? Батько съ сынами рада въ раду. Нѣчого робити, — ка-

жуть,—заставмо частку поля жидови, — не продаваймо,— заставмо до часу, — а прийде грôшъ, то й вôддамо, — выкупимо поле назадъ!

Якъ урадили, такъ и зробили. Стара мати ажъ тогды про всё дôзнала ся, якъ розпочали роботу. Не-щаслива не мала серця нѣ клясти нѣ выговорювати вôтцю. Заплакала важенько. Їи серце стисло ся, немовъ лихо якесь вѣщувало, коли заглянула въ темну пасть, у котру спускавъ на линвѣ батько рôдну дитину.

— Ей, Василю, Василю, — сказала она въ кôлька день опôсля. Пôшовъ ты на жидôвску дорогу, — шукаєшь ты зыскôвъ по гробахъ. Смотри небоже, — щобысь не законавъ свое щасте и свою душу въ тотѣ ямы!

— Ей, якажъ бо ты дивна, стара! сказавъ Василь, махнувши рукою. Тôлько й усеи бесѣды було межи ними.

Тымъ часомъ робота йшла не споро. Форосту годѣ було й докупитися. Що навезуть изъ сусѣдныхъ сѣлъ то жидова духомъ розкупить. Вôдтакъ два ихъ взяли ся далѣ копати — а що выкоплютъ, туй заразъ и кошомъ обгородять. Тягне ся робота тыждень, ба й двѣ недѣлѣ. Михайло вже доконавъ ся до твердои, пѣсковатой глинки. Поспорити годѣ. Рыскаль ту не придасть ся, — треба дзюбака. Иванъ тымъ часомъ то збôже въ стодолѣ молотить, то кошѣ городить, а мати пряде у хатѣ, сама-самѣсенька, и неразъ тяженько сплache вызираючи въ вôконце, ци не йдуть сыны обѣдати.

IV.

Поволи йде робота у ямѣ. Чимъ глубше Михайло прокопує, тымъ якось му невыгôднѣйше, якось нѣбы душно у ямѣ. Але се нѣчо, — думає вôнъ. А Василь

жде тай жде, — чень-чень покаже ся кипячка, чень нынѣ, чень завтра. Хоть корба руки урывае, хоть на дворѣ що разъ холодиѣйше, хоть грошей за заставлену нивку щодень менче, вѣтъ не турбуе ся нѣчимъ. Ось-ось кипячка наплыне, — всѣй бѣдѣ конецъ буде!

И дѣйстно наплыла!...

Одного дня почувъ Василь изъ ямы якійсь крикъ. Крикъ бувъ дивный, — зъ разу веселый, — далѣ трѣвожный. Вкѣнци урвавъ ся глубокимъ, глухимъ зойкомъ розпуки. Всѣ тревало не довше двохъ хвилинъ. Василь заглянувъ до ямы. Дрожь проняла го наскрѣзь, лихорадочна дрожь ожидания и непевности. Въ ямѣ було темно, якъ у коминѣ.

— Що тамъ, Михайле, що тамъ? крикнувъ батько до ямы.

Намѣсть вѣдповѣди Михайло зашарпавъ линовою, — але дуже слабо.

Батько не знавъ, що стало ся, — чого треба Михайлови, и чому не вѣдповѣдае.

Шарпане повторяло ся. Батько догадавъ ся, що може се сынъ дае знакъ, щобы го вытягати.

— Але чому затихъ, — чому не каже, що стало ся? думавъ самъ собѣ, працюючи зъ усей силы при корбѣ.

Ухъ, — якъ тяжко корба йде! Тяжше чомусь, якъ звичайно. Ци то ёго руки старѣ знемогли вѣдъ довгои работы, — ци вѣдъ непевного а трѣвожного ожидания. Поволи пѣдходитъ тягаръ до горы, — поволи выринае изъ грубои пѣтъмы, що залягла въ споду. Крутячи Василь нахиливъ ся надъ яму. Господи! Се що? Густый, нафтовый сонухъ ударивъ го, мовъ ударъ обуха! „Давъ Богъ! Давъ Богъ!“ скрикнувъ Василь. Въ тѣй хвили почувъ таку радѣсть, таку силу!... Ёго

око поглянуло въ глубѣнь... А се зновъ що?... У кибли сидить ёго Михайло, — не оперезаный линвою, якъ звычайно, — а лишь одною рукою єи держить ся. Друга звисла въ долину. Голова насилу опадає на груди, — якійсь судороги підмѣтують єѣ до горы. Но судороги що хвиля слабшій, рѣдшій... Ось уже голова до разу звисла до долу, — хвиля страшнои непевности... Друга рука пустила линву, — кибель похитнувъ ся, и Михайло съ страшнымъ глухимъ зойкомъ поваливъ ся въ безодню и щезъ у густой пѣтмѣ. Изъ глубины чути лишь, якъ бовтнувъ мовъ колода, у кипячку. Вѣдтакъ не чути нѣчого бѣльше.

И всё се стало ся такъ прудко, такъ ненадѣйно, що Василь довгий часъ стовпѣвъ, нахилений надъ ямою, не знаючи, що оно значить ся. Стоявъ, мовъ у якѣмось обмороцѣ, не выпускавъ изъ рукъ рукоятки корбы. Нѣчого не думавъ, нѣчого не тямивъ, не чувъ, не бачивъ. Ажъ десь-колись протверезивъ го острый нафтовый сопухъ, що садивъ изъ ямы, мовъ изъ комина. Тямка поволи вертала, а зъ невѣ и страшенна невнѣсть. „Пропавъ хлопецъ! Отто щастє!“ були першій ёго слова.

Але коли зовсѣмъ опамятавъ ся, напала и ёго лихорадочна дрожъ. Бачило му ся, що якась сильна, невидѣма рука пхає го въ глубѣнь, що якійсь голосъ кричить му надъ ухомъ: Скачи й ты и гинь зъ нимъ у-разъ! Яке твое жите буде вѣдъ теперь? Скачи, скачи!“ II несчастливый отецъ чувъ у собѣ скажену охоту скочити въ тоту темну, некую пастъ и загибати вразъ ись сыномъ. Ажъ коли вже доразу нахиливъ ся надъ ямою, вѣдтрутила го вѣдъ неи друга якась сила, рука природы, що все и всюды береже своего жита.

Вконецъ несчастный батько надумавъ ся. „Що враджу самъ?“ Се одно пытанє прояснило му всё.

Мовь безумный, кинувъ ся горѣ городомъ идъ хатѣ, кричаши, що силы: „Ратуйте! Ратуйте!“

Збѣгли ся на крикъ и свойй сусѣды. Нѣхто не знавъ, що стало ся, кого ратувати. Лишь материне сердце прочуло заразы, що оно е. Несчастлива мати заломила руки надъ головою, йойкнула и впала безъ памяти тамой, де стояла.

Що було робити? Якъ ратувати несчастливого? Съ початку нѣхто не хтѣвъ лѣзти у яму. Бояли ся задухи. Лишь батько напиравъ ся. „Пустьтъ мя, тай пустьтъ! Выратую го, выратую, а нѣ, то найже й самъ изъ нимъ пропадаю!“ Ледво здержали бѣдного Василя.

— Тату, татунцю! говоривъ Иванъ. Де вамъ лѣзти? И ёму не поможете, и сами задуситесь! Волю я. У мене голова мѣцнѣйша, борше вытримаю!

На томъ и стало. Двохъ найсильнѣйшихъ пристало до корбы. Ивана оперезали добре линвовъ и спустили долѣвъ. Задуха въ ямѣ була велика, але хлопцѣ пильно справляли ся, и не по-довзѣ Иванъ крикнувъ зѣ споду, знакъ, що найшовъ брата. Они теперь приняли ся ще швидше пѣдтягати кибель у гору.

А поки се дѣяло ся, другі тверезили матѣрь. Згодомъ съ переогодомъ она прийшла до памяти.

— Мѣй сынъ, мѣй Михайликъ! Що зъ нимъ? Де вѣнъ? були першій ей слова.

Бѣдна мати! Волишь не допытуватись! Лежить твоѣй сынъ страшный, страшный, — весь облитый вѣдразливимъ густымъ плыномъ, мовь смолою. А те лице, ще передъ хвилею такъ хороше и привѣтне и любе, — теперь посинѣло и надулося, въ страшныхъ смертельныхъ мукахъ! Бѣдна мати! Втѣкай вѣдъ того проклятого мѣся не озыраючись! Не поглядай на того, що ще передъ годиною звавъ ся твоимъ сыномъ! Ёго сердешна, не пѣзнаси, — лишь сердцю жалю завдася!...

V.

Якось-якось обмыли бѣднаго Михайлика тай положили на лаву пѣдъ вѣкномъ у старѣй хатѣ вѣтцѣвскѣй. Лежить бѣдный парубокъ, — пышный та рослый, якъ яворъ широколистый. Лишь приязне личко сине-синемовъ бозъ, свѣдчить про страшну муку, яку терпѣвъ умираючи.

А дежь ненька-старушка? Чому не заводить, не голосить по покѣйнику, слѣзоньками обмываючи поморщене, добродушне лице? Ци онажь го меньше другихъ любила? Ци жалю по нѣмъ не чуе? Ой, не меньше другихъ любила она своего Михайлика, — и жаль ей лишь богъ знае, якій тяженькій. Лежить стара ненька у коморѣ на постели, не може й головы звести, не може й руковъ повернути! Последне нещасте доконало еѣ. Якъ побачила своего сыночка неживого, тай ще такого, якого го зъ ямы выдобули, впала безъ зойку, безъ голосу, якъ былина пѣдкошена. А Василь Пѣвтораць, гляючи на ню, якъ лежала мовъ нежива коло неживого Михайла, вышентавъ лишь тотѣ слова: Отту щасте! Ще ся прийде два погребы вразъ исправляти!

Вѣдтерли Василиху и занесли до коморы. Лежить нещаслива мати, якъ кусникъ дерева, худа, нужденна, безсильна. Пожовкле и поморщене лице безъ усякого выразу, — очи мутнѣй и запалѣй, мовъ догараючи каганецъ, синѣ уста легко шевелять ся... „Михайлику мѣй!“ шенче бѣдна мати тай захлинае, якъ дитина. А бѣльше нѣчого.

А ей Михайликъ лежить у свѣтлицѣ — спокѣйный, незатурбованный. Нѣщо ёму тяжка грыжа батька, котру той, мовъ змию, у серци крые; нѣщо ёму немѣчь и рознука матери; нѣщо сумнѣй шепты и молитвы людей, що товпять ся у сѣнѣхъ, головами похитують и ру-

ками помахують и словами стиха перекидають ся: Ну, хто бы ся бувъ сподѣвавъ! Добре то той казавъ: Гримъ щастє обѣ хату, — тай хата розпаде ся! Тай що за парубокъ! Господи, твоя воля надъ нами грѣшными!

А Василь Пѣвторакъ, мовъ приголомшений, поволѣкъ ся до пан-отця.

— Слава Иесу, пан-отчику!

— Слава на вѣки! А що тамъ Василю? Чувъ емъ, щось нафту добувъ.

— Та такъ, єломостуню! Але нещастє, — сына ми задушило.

— Ага! Такъ, такъ! Ну, видишь, якій ты неосторожный. Чомужь ты млынѣ де не роздобувъ, та свѣжого воздуху не намлынкувавъ до ямы? Видишь?

— А, виджу, пан-отче, — виджу на своє лихо.

— Ну, и щожъ у тебе чувати?

— Та нѣчо, єломостуню. Я прийшовъ, щобысте грѣшне тѣло земленьцѣ вѣддали.

— А, такъ, такъ! Святый обовязокъ, — послушна була дитина, знаю, знаю! Ну, Василю, — але ты теперъ богачъ...

— Та якій, єломость?

— А, якій? Отъ кипячка добула ся, — видишь, — Господь благословивъ.

— Ой, єломость, — не говорѣть: благословивъ! Волѣвъ бы мя бувъ такъ нѣколи не благословити! Що ми зъ тои ропы поганои, коли мѣй сыночокъ у нѣй смертоньку найшовъ?

— Такъ, такъ, ая! Добре ты говоришь! Ну, небоже, ты теперь можешь и церковь божу чимось запомочи. Тоті грошѣ однако тобѣ не милі. Правду я кажу?

— Та правду, пан-отчику.

— А видишь, небоже! А менѣ за погрѣбъ пятьдесятъ золотыхъ. Ну, га, що? У тебе то теперь нѣщо!

— Ей, єломость, то за богато! Бѣйте ся Бога, у мене теперь така грызота, де менѣ ся ще зъ жидами торгувати?

— То байки, небоже! Але що треба, то треба! Не поможе!

— А ще онъ и моя стара, бѣдна, догарає, ледви-ледви. Хто знає, ци ще тыждень продыхає. Зновъ выдатокъ, а готового, пан-отчику, нема!

— Га, то згодѣмъ ся за оба погребы разомъ. Даси вѣсѣмдесять золотыхъ, небоже!

— А пекъ-за-пекъ, єломость! А вы що говорите! скрикнувъ бѣдолаха Василь, ураженный до глубины сердца такою бесѣдою. Абы я для живого христьянина напередъ погрѣбъ торгувавъ?

Вѣнъ не мѣгъ далѣ говорити. Щось буцѣмъ задавило го въ горлѣ, и вѣнъ схиливъ ся и пѣднявъ капелюхъ, лежачій на пѣдлозѣ.

— Ну, ну, я такъ жартувавъ, сказавъ усмѣхаючись пан-отець. Нема въ тѣмъ нѣчо такъ злого. Ну, ну, йди, небоже, а я вже тамъ завтра надѣйду. Видишь, треба съ честію тѣло поховати, треба ще зъ Понелѣвъ, пан-отця запросити. Зъуважъ же й ты мене. А тобѣ пятьдесять золотыхъ теперь, то такъ, ги въ пальцѣ трѣснути, небоже!

— Въ ласцѣ Божѣй, оставайте ся здоровѣ! ледви промовивъ Василь выходячи.

— Ходи здоровъ, небоже! Гмъ, гмъ, — ая!...

VI.

— Куме Василю! Богъ давъ, Богъ взявъ, єго воля свята!

— Свята воля божа, кумцю солодкій, пощо въ тугу убивати ся?

— Нѣбы то щось поможе! Стало ся, то вже ся не вѣдстане!

— Журбою поля не перейдешь, говорили мои татунь небѣщикъ!

— Дай Боже душенькамъ змерлымъ рай свѣтлый, блаженный, а намъ грѣшнымъ прожитокъ щасливый.

— Не сумуйте, куме Василю! Отъ дивѣть, ваша стара небога такожь уже догарае! Що буде зъ ладѣвства, зъ усѣго? Змагайте ся на силу! На ваше здорвле!

Такъ потѣшали сусѣды, щирѣ душѣ Василя Пѣторака, сидячи за столомъ при горѣвцѣ. Василь нѣчого не говоривъ, лишь сидѣвъ пѣдцерши важку вѣдъ грыжѣ голову руками.

— Ей, кумцю солодкій, дайте бо спокѣй, не сумуйте! Тажь намъ усѣмъ туды дорога, ци скорше ци пѣзнѣйше. Отъ выпийте зъ нами що троха, забуде ся лиху. Адѣть, незадовго ѣломость надѣйдуть съ парастасомъ. Годѣжь вамъ туманѣти, треба ладъ у хатѣ робити.

— Гей, гей, мощный Боже! Чому ты менѣ вѣку не вкоротивъ, якъ есь мавъ ёго взяти? На що мене теперь на свѣтѣ? проговоривъ глухимъ, прибитымъ голосомъ Василь.

— Ей, кумцю, не грѣшѣть! Най Господь всё зле вѣдвертае! Най ось на тѣмъ стане ся! По що вовка зъ лѣса выкликувати? Лиха доля не спить!

— Ой, не спить, не спить! простогнавъ Василь. И менѣ не давала спати. Все ми шептала: А йдижь, копни, а ввидишь, що тамъ буде! Я дурный послухавъ, пѣшовъ, тай отъ до якого припадоchu доконавъ ся. Михайлику мѣй милый, сыночку мѣй солодкій! Ци на тожь я тебе ховавъ, годувавъ, якъ соколика, щобы ты нынѣ до такого слобу выражати?...

Грубѣ слѣзы покотили ся долѣ Василѣвымъ ли-

цёмъ и звисли на шпаковатыхъ, стриженныхъ вусахъ. Сусѣды, приятелѣ зновѣ давай потѣшати ёго, приговорювати, приохувати... Василь поволи троха розговоривъ ся въ ихъ кружку, выпивъ одну порціюку грѣтою зъ медомъ горѣвки, далѣ й другу, третю. Кровь незамѣтно живѣйше закружила въ жилахъ, гадки незамѣтно путали ся, товпили ся, одна другу вытискала и морочила, а на серци якось тепло робило ся, бѣль менче докучавъ, жаль скорше розпливавъ ся въ слѣзахъ, грыжа таяла вѣдъ того тепла, мовъ снѣгъ вѣдъ весняного сонця.

— Ей Михайлику мѣй, сыночку мѣй! приговорювавъ зъ натыскомъ, мовъ шпотаючись, бѣдолаха батько, спорожняючи одну порцію за другою. Слѣзы щоразъ частѣйше капали на дубовый стѣлъ. Сусѣды гуторили, бесѣдували, все стиха, повагомъ, а въ ухахъ Василѣвыхъ ихъ бесѣда щоразъ то невыразнѣйше звучала, мовъ плескѣтъ воды на бродѣ, мовъ шелестъ листа въ осени. Ёго рука мимовѣльно наливала червонный, горячій напѣй и выливала го зъ порції въ горло, мовъ розжарене вуглѣ, що щоразъ дужше збурювало въ нѣмъ кровь, зворушувало гадки.

— Ей Михайлику мѣй, сыночку мѣй! лепетавъ вѣнъ, мовъ у обмороцѣ, втираючи слѣзы рукавомъ.

— Куме Василю, встаньте, перестаньте плакати! згомѣбли сусѣды, отъ глядѣтъ, ёмость прийшли нарастаѣ правити! Ходѣтъ до хаты!

— Вѣчный упокой ёго душеньцѣ! Ходѣмъ! Михайлику, сыночку!... лепече Василь шкандыбаючи до хаты.

Въ хатѣ свѣтло палаѣ кругъ покѣйника и миру повно и два поны нарастаѣ правлять и два дяки хрыплятъ та бегечуть священнѣйшѣ. А Василь ставъ край одвѣрка та дивить ся, та прислухуѣѣ, а якось не може розвѣрати, що оно се и до чого? Свѣтло якось непевно михтить му по передѣ очи, посинѣле лице по-

жойника що хвилѣ мѣнить ся, скоро хоче му придивити ся довшє, а на серци му якось легко, мовь направду виряжає сына до слюбу а не на „вѣчну дорогу“. Лишь чує добре, що слѣзы ще й доси не перестали капати, а люде сумно на нѣго ззырають ся та шепчуть: „Бѣд- ный отець, сердце му ся крає! Дежь бо то, двоухъ сын- нѣвъ, якъ соколѣвъ до року поховати! Ще добре, що му ся третій лишивъ, а то бы бѣдолаха зовсѣмъ про- навъ!“

Василь чувъ тотѣ слова, але самъ знавъ, що ёму якось не такъ дуже жаль, якъ упередъ було, що ёго гадки, блукаючи нѣворотомъ, щоразъ рѣдше набылю- ють про Михайла. Але слѣзы самѣ плыли а плыли зъ ёго очей, хоть гадки не знать куды блукали.

Скѣнчивъ ся парастасъ и пан-отець велѣли при- нести домовину та зложити въ ню мерця. Василь при- дивлявъ ся зачудуваный двомъ парубкамъ, що придви- гали тяжку труну збиту изъ грубыхъ дощокъ и засу- ятили ся коло покѣйника. Свѣчки повѣдставляли, хрестъ, що стоявъ у головахъ умерлого, взяли на бѣкъ, зняли полотно, котрымъ бувъ накрытый и вѣдтакъ здвигнули тѣло та вложили у деревище. Василь, що доси стоявъ тихо и непритомно, почувъ теперь, якъ бы го щось вкололо глубоко у сердце и скрикнувъ голосно:

— Михайлику мѣй! Сыночку мѣй!

Голосъ той вырвавъ ся такъ ненадѣйно и рѣзко зъ загальнои понурои тишины, що въ одной хвили цѣла товпа людей, жѣнокъ и чоловѣкѣвъ, скупчила ся кругъ нѣго, втѣшаючи та розраджуючи ёго смутокъ. Парубки тымчасомъ закрыли вѣко труны, взяли свого товарища и понесли зъ хаты, ударивши на обохъ по- рогахъ труномъ по три поклоны. Труно глухо задуднѣло, немовъ говорило:

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА

АН УРСР

№ II- 25370

*

— Бувайте здорові! Забудьте про мене, най моя память не трує вамъ сумомъ щасливыхъ хвиль житя! Бувайте здорові, щасливі, веселі!..

Аж на цвынтарь проводила тѣсна громада людей Василя, втѣшаючи та розраджуючи ёго смутокъ. Але Василь не млѣвъ, не плакавъ, не говоривъ нѣчо а йшовъ, мовъ деревяный, мовъ нѣчого не тямивъ. Лишь часомъ уста ёго простягали ся трошка, щось перелѣтало по ёго лицю, що однако бѣльше подабало на смѣхъ, якъ на жаль. А коли по похоронѣ добрі люди назадъ привели го до дому, вѣнъ усе ще рушавъ ся, мовъ деревяный, не говоривъ, не плакавъ, не вдыхавъ, лишь ёго очи нерухомо глядѣли передъ себе. А коли дома сказали му, що й ёго жѣнка вѣдала Богу духа въ тѣй самѣй хвили, коли выносили зъ хаты еи сердечного Михайлика, вѣнъ стоявъ, мовъ деревяный, не говоривъ, не плакавъ, не вдыхавъ, лишь ёго очи нерухомо глядѣли передъ себе.

Сусѣдки и сусѣды зновъ потѣшають, зновъ гуторять, зновъ честують ся. Василь сидить межи ними, — порція кружачи не минає й ёго, — а чимъ бѣльше пѣе, тымъ замѣтнѣйше оживає. Вже й бесѣдує и плаче и очима довкола поводити. Нѣчь настала. Василь, хлипаючи, упавъ на постѣль и твердо заснувъ. На другій день пробудивъ ся, мовъ збитый, и не мало зачудувавъ ся, побачивши зновъ трупа на лавѣ. А прецѣнь ёму мерещило ся въ головѣ, мовъ крѣзь сито, що вчора у нѣго бувъ погрѣбѣ. Навѣть той бѣль острый почувъ зновъ у серци, що го прошибъ учора, якъ брали трупа зъ лавы. Ци то може сонъ бувъ? Вѣдкижъ сей умерлецъ?...

VII.

И зновъ у Василѣвой хатѣ здвигъ народа, гомѣнь и ѡханє и шепты кумочокъ. И зновъ до нѣго бѣдного

тиснуть ся зъ усѣхъ бокѣвъ пожаданій ѣ непожаданій приятелѣ, потѣшаючи, жалуючи та приговорюючи. И зновъ чарка кружить и спѣвы попѣвъ та дякѣвъ роздають ся въ хатѣ, въ сѣнѣхъ, на оборѣ, клубы дыму сунуть изъ кадильницъ и вьютъ ся по-пѣдъ сте-лею надъ людскими головами. Василь и не тямивъ добре, якъ увесъ той тискъ и гомѣнъ проваливъ мимо нѣго, а на другій день по похоронахъ, коли збудивъ ся и оглянувшись по хатѣ, побачивъ ся самъ, мовъ середъ вымерлои пустки, подумавъ на хвилю, що се все бувъ сонъ поганый. Ажъ згодѣ, продрухавши ся добре и оглядаючи по всѣхъ закуткахъ слѣды вчораšnѣи керенѣи, переконавъ ся, що се правда достотна, що вѣнъ сирота, круглый сирота на свѣтѣ.

Сирота? А прецѣнь у нѣго ще сынъ оставъ ся, Иванъ. Де вѣнъ, що зъ нимъ? Чому батько, при згадцѣ о своѣмъ сирѣтствѣ, не згадавъ про нѣго, про свою єдину на теперъ потѣху?

Дивно неразъ буває мѣжъ людъми. Отъ, лучить ся, у родичѣвъ дѣточокъ кѣлько, — и добрій всѣ, //слу-хнянїй, робучїй, покѣрливїй. Казавъ бысь, чого ѣ бажати? Любовь родичѣвъ, якъ сонце, всѣхъ рѣвно освѣчує. Та нѣ, не такъ оно. Отъ погляди, побачишь. Отець найлѣпше полюбить найстаршого, мати найменшого або якъ тамъ, а середущѣ межи ними жиє и робить и всѣ, а нѣ тато, нѣ мама єго не замѣчаютъ, нѣ попестять, нѣ похвалять за-нѣ-за-що. И оно росте у хатѣ, мовъ чуже, при-выкне до самоты и мовчаня, а родичѣ дивлять ся на нѣго, коли переходить мимо нихъ, а ихъ гадки бачуть другу, бѣльше люблену дитину передъ собою.

Такѣ було и зъ Иваномъ. Отакъ коли небудь спытати було Василя про Ивана, — „Иванъ, — каже Василь, — мѣй Иванъ? А, вѣнъ у мене дитина тиха. Але поди-

вѣтъ ся, що оно зъ того Михайлика за дужий парубѣк! Золото, не хлопецъ!“ А спытати було небѣжки Василихи: „А що, Василихо, вашъ Иванъ порабляє?“ — „Та що бы мавъ порабляти? Десь певно щось у стодолѣ пипнае. А Михайликъ онъ пошовъ до сѣна, — тай не знаю, ци верне, бѣднятко, до обѣду? Ей, тото хлопецъ зъ нѣго ся зробивъ, якъ чѣчка! То моя потѣха, то мѡй сыночокъ!“ И такъ усюды й усе бывало. Ци батька, ци матѣрь спытати про Ивана, — все на Михайлика звернуть. Иванъ бувъ середущій межи ихъ дѣтьми, и хотъ послушный, тихій, покѡрный родичамъ, все проходивъ мимо нихъ майже незамѣченный. И братя хотъ весь вѣкъ у злагодѣ и приязни, та все таки за примѣромъ родичѣвъ почали й собѣ мимовѣльно зъ горы дивитися на Ивана, вважати го за слугу дома, за щось низшого себе. Иванови не разъ гѡрко приходило ся слухати розказѡвъ молодшого брата и неразъ за для того прийшло мѣжъ ними й до маленькихъ передирокъ. Але нѣколи не прийшло й на думку бѣдному хлопцю, глядѣти за глубшою причиною того, нѣколи вѡнъ не бравъ ся розтрясати того, якъ и чому поступають собѣ зъ нимъ родичѣ.

Тай впрочѣмъ не можъ сказати, щобы й они го не любили! Хранъ Боже. Прецѣнь Ивась бувъ ихъ дитина не менше другихъ, — прецѣнь нѣколи имъ не дѡгнавъ нѣ непослухомъ, нѣ прикрымъ словомъ. Але все таки ёго любили не такъ, якъ найстаршого и наймолдшого. Ось примѣромъ, разъ везли они сѣно крутымъ переѣздомъ по надъ рѣчку. Михайло волю поганявъ а Иванъ и батько вѡзъ придержували, щобы не звернуть ся. Десь, не треба, якась выбоина попалась, вѡзъ перехитнувъ ся на Иванѡвъ бѡкъ, саме на найстрашнѣйшу западню. Старый батько й не дожидавъ ся

Иванового крику, а мовнею кинувъ ся дѣ нѣму. И видите, якъ бы бувъ на волосинку пѣзнѣйше встигъ, бувъ бы вѣзъ доразу переваливъ ся и бѣдолаха Иванъ бувъ бы смерти поживъ пѣдъ вагою. А то оба причепилися до васага, а на Михайлика скрикнули, щоби живо нагнавъ, и духомъ перемчали по надъ западню у брѣдъ. А коли стали у брѣдѣ волю понти, а Иванъ знявъ сорочку и промывавъ закровавлене рамя, котре въ тѣй страшнѣй хвилѣ передеръ суковатый щербель, старый Василь сплюнувъ вѣдъ себе, вѣдсапнувъ разѣвъ два або три, и мѣряючи очима перебуте небезпеченство, проворкотавъ якось сердито: „Пекъ ти маро, щезай! Та вже чортъ бери вѣзъ и сѣно, — а було бы мя хлопця збавило! Игій!“

Ну щожъ? Хиба, значить, Василь не любивъ Ивана?

Але теперъ, коли не стало обохъ ѣго коханчикѣвъ-сынѣвъ, коли не стало старои, що все пильно вештаючи ся по вѣсѣхъ усюдахъ, буцѣмъ оживляла и наповняла хату, якимъ же круглымъ сиротою почувъ себе Василь! Тяжкимъ, мертвецькимъ сномъ прѣспавъ вѣнъ нѣчь по послѣднихъ похоронахъ. А коли збудивъ ся, вже сонѣчко пѣдняло ся высоко на небѣ. Оглянувъ ся кругъ себе: въ хатѣ нѣ живои душѣ. Иванъ ще вчора згодивъ двохъ парубкѣвъ и вже давно пѣшовъ до работы. Треба було порати ся коло выдобутои кпички, щоби розлабудати грошей на сплачене довгу за заставлену нивку и за похороны пан-отцеви. Иванъ, привычаеный зъ малечку до невсипнои працѣ, не ждавъ татоваго приказу и не хотѣвъ перебивати ѣго сну. Самъ полагодивъ зъ жидами-спекулянтами, що одинъ передъ другимъ перли ся закупувати у нѣго „кпички.“ Торгу добили живо, а старый Василь, уставши, мавъ лишь пѣти пѣдписати контрактъ. Иванъ за той часъ,

узявши завдатокъ на руку, якъ стоїй поспѣшивъ до „механіка“ (бувъ се простый столяръ зъ Дрогобыча, що пѣдъ тою шумною назвою задумавъ ту доробити ся грошей) и закупивъ млынокъ до перевѣтрюваня закопу. Вѣдтакъ накупивъ ище фасокъ и бочѣвокъ, въ котрыхъ пѣсля угоды мавъ достатчати кипячку до свѣжо збудованои дестилярнї (до „лютрунку“, якъ говорили робѣтники), и принявъ ся черпати и выдобувати зъ глубѣни земный скарбъ.

Живо йшла робота. Найнятї робѣтники балакали, жартували, а Иванъ все-все мовчки робивъ. А за той часъ Василь ледво-ледво звѣвъ ся зъ постелѣ, ставъ середъ хаты и оглянувши пустку и неладъ кругомъ себе, важенько заплакавъ, немовъ на погорѣлищу. Довго сидѣвъ неборака пѣдъ вѣкномъ на лавѣ, на тѣмъ самѣмъ мѣсци, де такъ часто видавъ свою небѣжку, ци зъ мотовиломъ, ци зъ якою будь другою роботою въ рукахъ.

Сумно, поволи, важко волѣкъ ся часъ у повдовѣлѣй хатѣ. Не було кому лыжку стравы зварити. Василь неначе зѣвсѣмъ стративъ голову, ходивъ по всѣхъ закамаркахъ, мовъ загорѣлый, не робивъ нѣчо, не говоривъ нѣчо, — все лишъ у думкахъ та въ думкахъ. Иванъ зновъ усе при роботѣ, — все господарство взявъ на себе. Не мавъ бѣдный хлонецъ сердца нѣ вѣдваги заправляти й вѣтця до якои будь работы, видячи ёго тяженькій сумъ. Не знавъ вѣнъ, що робота, то лѣкъ на сердечну бѣль и тугу, и дававъ тѣй боли щоразъ бѣльше рости въ сердци старого батька. Але частенько, вертаючи вечеромъ до хаты, застававъ Василя въ незвычайно плачливѣмъ и говѣркѣмъ розположеню, — знакъ, що старый сирота зъ нуды та туги почавъ напивати ся, щобы залити „хробака въ сердци.“ Не мавъ Иванъ

смѣлости выкидувати того батькови, лишь повечерявши що тамъ було, лягавъ спати и засиплявъ скоро твердымъ сномъ, не слухаючи, якъ Василь неразъ до попѣвночи пендичивъ: то плакавъ, то зновъ говоривъ.

И сусѣдки та своячки частенько навѣдували ся до Василя, сунучи ёму безъ уваги потѣхи та рады, непокоячи ёго своимъ теркѣтливимъ гаморомъ та часомъ що-де-що заладжуючи та попрятуючи у хатѣ. Але неразъ не заставляли Василя въ хатѣ и йшли шукати за нимъ до коморы. Ту стояла ще нетыкана смертевна постѣль ёго небѣжки, — въ другѣмъ зновъ кутѣ, въ сусѣцѣ, стояла звычайно боклажка зъ горѣвкою, котрою бѣдолаха Василь старавъ ся приглушувати свѣй бѣль та свою нудоту. И неразъ сусѣдки чули, якъ ходивъ по коморѣ тяжкими кроками, хлипавъ, мовъ дитина або на голосъ говоривъ звернений до кута, хоть бесѣды ёго задля стѣнъ не можъ було порозумѣти. И сусѣдки кивали головами та перешѣптували ся межи собою, що-дѣ „се певно небѣжка ходить.“ И необавци, мовъ у дзвоны вдаривъ, на весь Бoryславъ стала чутка, що Василиха ночами навѣдуе ся до свого чоловѣка за кару, що самъ самохѣтъ згубивъ марне своихъ двоухъ сынѣвъ изъ бѣлого свѣта.

Але Василь не чувъ и не догадувавъ ся нѣчого, що про нѣго въ селѣ говорили.

VIII.

Иванъ, роблячи контрактъ зъ жидами на достарчене до певного часу значной многоты кипячки, перечисливъ надто богатство ямы. Немало причинили ся до того й самі жида, съ котрыми вѣнъ годивъ ся. Они говорили ёму, що яма богата, що кипячка буде разъ-у-разъ пѣдильвати, такъ, що за день ледво встигне вы-

черпати то, що за нѣчь пѣдплыне. А тымчасомъ не минувъ и тыждень, а кипячки не стало въ ямѣ, а нова не хотѣла пѣдпливати. До контракту ще було треба не мало, а ту годѣ було добути бѣльше. Иванъ ждавъ день, ба й другій и третій, — кипячка не пѣдпливала. Треба було або конати глубше, або що, а нѣ, то бѣда, бо жида день у-день налягають, чому не довожуе решты. Ъѣдному Иванови прийшло ся круто, хоть гинь. Грошей батько взявъ половину того, за що згода була. Зъ того поплативъ довги, — ну, и не лишило ся при души й тѣлько, щобы можъ було розпочати дальше копанє. Се знавъ Иванъ добре, тому й не запускавъ ся зъ батькомъ нѣколи въ бесѣду про тоті дѣла, лишъ ждавъ нетерпѣливо, поки кипячка таки вконецъ пѣдплыне.

Але кипячки годѣ було дѣждати ся.

А тымчасомъ часъ выповнення контракту быстро наближавъ ся. Иванъ, майже до розпуки доведений вѣчнымъ заводомъ въ своихъ надѣяхъ рѣшивъ ся вконецъ таки поговорити зъ батькомъ про все. Одного вечера, коли на дворѣ вѣтеръ вивъ и сѣкъ у очи дробнымъ, холоднымъ дождемъ, Иванъ, увѣшовши зѣ стодолы, повѣсивъ шапку на кѣлокъ, розложивъ огонь у печи и наладивъ миску бульбы, щобы печи ѣ въ грани на вечеру для тата и для себе.

Василь, котрого ноги вѣдъ надмѣрного уживаня горячого напою, не статкували, а лице горѣло, сѣвъ на припѣчокъ и не кажучи й слова, надставивъ руки надъ поломѣнь.

— Тату, почавъ Иванъ несмѣло — отъ знаєте, лихо зъ нами.

— Ой ци не ще! Певно, що лихо, — мати вмерла! лепетавъ Василь, пѣдносячи рукавъ идъ очомъ.

— Не того, татуню! Умерли мама, — ну, дай имъ Господи душеньцѣ легко! Що чоловікъ урадитъ противъ Божої волѣ? Але ту инша бѣда. Жи́ды кипячки допоминають ся, а ту вѣ ямѣ нема.

— Дай имъ! Дай имъ усю, що є! И яму и всё, най си беруть! То кровь мого Михайлика бѣдного.

— Ну, а щожъ намъ робити? Зъ чого будемъ дихати?

— Що робити? Бога хвалити! сказавъ Василь твердо и замовкѣ. Дармо Иванъ старавъ ся договорити зъ нимъ до кѣнця, порадити ся зъ нимъ де-якъ розумно. Василь мовчавъ и мовчавъ, лишъ хвиля вѣдъ хвилѣ хлипавъ, мовъ дитина, хоть слѣзъ не було видно на ёго лиці.

На дворѣ почуло ся чалапкане, немовъ хто пробирає ся по глибокомъ глинистѣмъ болотѣ, — сѣнний дверѣ рышнули, и вѣ хату увѣшовъ высоченный, худый, каправоокій жидъ Шмѣло. Ёго довга бекеша, прѣгнила зъ долу вѣ болотю, выторочила ся сподомъ и висѣла довгимъ фурфантѣмъ та би́ла го о худі, зата́лапані лытки. Руде волосе ледви декуды показувало ся изъ нѣдъ помятого капелюха, а червона якъ жаръ борода стримѣла долѣ ёго щоками, остра, мовъ огненный клинъ.

— Дай бозье! сказавъ вѣнъ коротко, входячи у хату и притыкаючи свою суху, зароплену руку до капелюха.

— Дай Боже здравле! вѣдказавъ понуро Иванъ.

Василь стрепенувъ ся при входѣ жи́да и обернувши супроти нѣго помарнѣле лице и блукаючі очі, вдивлявъ ся вѣ Шмѣла зъ выразомъ якогось несвѣдомого, дитинячого ляку.

— Ни, сцѣ? спытавъ жидъ, нѣдступаючи до Ивана.

— А щожъ бы? Лихо!

— Якъ лихо? Цѣому лихо?

— А, не нѣдпылає кипячка, тай годѣ. Що владжу? Я гадавъ конати дальше, та отъ грошей нема.

— Ни, а сцѣозъ буде зъ нами? Вы знаете, контгактъ пѣзавтгу выходитъ.

— Га, знаю, але щожъ я можу зробити? Отъ хйба такъ. Вы дали татови половину грошей, то-нѣбы за 500 киблѣвъ, такъ, ци нѣ?

— Ню, такъ, сказавъ жидъ и кивнувъ головою, при чѣмъ ёго довга шия вытягнула ся, мовъ шия кота, що простягае ся вздовжъ, готовлячись спасти ненадѣйнымъ скокомъ на мышу.

— А я вамъ доставивъ уже 800 киблѣвъ, то-нѣбы до контракту ще лишъ двѣста хйбуе. Знаете що, заплатѣть вы менѣ за тыхъ триста киблѣвъ, я съ тыми грѣшми розпѣчну дальшу роботу, и достатчу вамъ решту.

Жидъ лукаво усмѣхнувъ ся.

— Ге, ге, ге, якй вы, Ивануню, мудгй, дай вамъ божье здоговле! сказавъ вѣнъ и покленавъ Ивана по плечи. Але воно такъ нѣ пѣде! У насъ нѣ таке пгаво. Пѣзавтгу васье тгиста киблѣ пгопало, бо вы нѣ додезьбали згоды. А я сцѣе зъ мѣста звезду панѣвъ и посьукаю собѣ на васъ гесъты. Знаете вы таке? Га?

— Жартуйте здоровй! сказавъ Иванъ, усмѣхаючи ся на силу, хотъ на правду жидова бесѣда вколѣла го глубоко въ сердце, и якйсь непевный холодъ пробѣгъ му по за спиною, мовъ вѣдъ дотыку гадюки.

— Я нѣ зягтую, бѣгме, сѣо нѣ! По сѣо менѣ зягтувати? Мое ггосѣ пгонадае, менѣ нѣ до зягтѣвъ! — говоривъ жидъ, а бѣдный парубокъ вдивлювавъ ся пѣдчасъ тыхъ слѣвъ въ ёго сухе, костисте и выжовкле лице, неначе не мѣгъ поняти тои бесѣды, або надѣявъ ся, що ось-ось лагѣднѣйше чуте заблысне на тѣмъ поблеклѣмъ, немилостиво-усмѣхненѣмъ видѣ.

Але видъ Шмѣла не змѣнявъ ся. Иванъ вѣдвер-

нувъ ся вѣдъ нѣго и поглянувъ на вѣтця, що за часъ ихъ розговору оперъ ся бувъ чоломъ о коминъ, зложивъ руки на подогнутыхъ колѣнахъ и задрѣмавъ.

— Тату! проговоривъ Иванъ торкаючи го зъ легка рукою о плече, — тату! Ци не видите? Ось Шмѣло прийшовъ, допоминае ся кипячки. Що робити? Порадьте мене?

— Все му вѣдай, всё, най си бере! пробурмотѣвъ на пѣвъ сонный Василь. То проклята работа! Два сыны ми згibli при нѣй, стара вмерла! Проклята работа! Щастя не принесе...

Лице Шмѣла заяснѣло блѣдою искрою радости.

— О, видите, Ивануню, сѣ васѣ татуню нѣ такѣ дузе упегтѣ, якъ вы! Знаете сѣ? На сѣ вамъ клопѣтъ на голову? Погодите менѣ закѣпъ! Вѣнъ вамъ и такъ тешегъ нѣ несе позытку, а станете копати, ггосѣ подуть, а хто знае, ци сѣ буде! А такъ лѣпше. Я вамъ сѣ доплацѣу сто гимсѣкихъ! Ну, сѣ вамъ тгеба?

— Нѣ, жиде, того не буде! проговоривъ твердо Иванъ. Роби, що хочешъ, а продати частки не продамъ.

— Ни, то я си самъ куплю, безъ васѣ. Гадаете, сѣ, якъ панѣвъ звезду, то васѣ пгавда буде? Увидите, сѣ й кипячку стгатите и закѣпъ мѣй буде. А такъ, волите взяти сто гимсѣкихъ и позбути ся клопѣту. Ни?

Иванъ не знавъ, що робити. Вѣнъ знавъ добре, що Шмѣло не дуже то й богато перехвалюеся, говорячи про панѣвъ и про ихъ правду, и вѣнъ вѣдъ давно, вѣдъ малечку, звычаѣмъ усѣхъ селянъ, чувъ великѣй страхъ передъ тыми страшными людьми, що мають право (и Богъ знае, вѣдки они набрали того права!) каждого разу прийти, вѣдсудити або присудити, що имъ кому злюбить ся, противъ котрыхъ крѣмъ того бѣдный се-

лянинъ нѣякъ нѣчо не вдѣе, хоть бы й яку кривду потерпѣвъ. Алежь зъ другои стороны бачивъ Иванъ, що й жидъ кривдить го немилостиво, що частка зъ закономъ варта въ десятеро тѣлько. Що було робити? Иванъ принявъ ся зновъ роздрухувати вѣтця, и ледво-ледво удалось му розъяснити Василеви, въ чѣмъ дѣло. И жидъ не остававъ зъ боку и часъ вѣдъ часу докидувавъ свое словечко, представляючи Василѣви то разъ у страшныхъ краскахъ паньскій суды, то зновъ свои користный условия. Довго въ нѣчь тягла ся згода. Иванъ твердо стоявъ при тѣмъ, щобы не продавати частки, але Василь разъ у разъ псувавъ дѣло и вкѣнци хитрый жидъ таки поставивъ на своѣмъ.

— Ни, Василю! кѣнчивъ Шмѣло бесѣду, вы добрый чоловікъ, а васѣ сынъ, то таке твегде, сѣо нѣ пгиступай до нѣго! Але сѣо менѣ до нѣго? Вы пгецѣ сѣе лазда, вамъ вѣльно погядокъ гобити. Вы завтга пгийдѣтъ до писагя, тай тамъ напишьемо всю згѣду. А я загазъ выплацу, сѣо тамъ пгийде. Цѣи такъ?

— Та такъ, такъ! сказавъ лѣниво и неохѣтно Василь.

— Ни, то бувайте здоговѣ! Добганѣць!

— Здоровѣ ночуйте! сказавъ Василь, и жидъ выйшовъ, рипнувши дверми тай щезъ у пѣтьмѣ. Лишь глухе чалапкане по болѣтѣ свѣдчило о ѣго вѣдходѣ.

Огонь ледво-ледво меркотѣвъ ище межи челюстями, кидаючи кровавый блескъ на припѣчокъ. Иванъ стоявъ нѣмо, оперши ся лѣктями о коминъ, а Василь принявъ ся до тереблення печенои бульбы, не проговоривши й слова до сына. Тяжка задума насѣла, вѣдавъ, на Иванову душу, та не лекше, бачилось, було й Василеви. Але поки що, оба мовчали, а въ хатѣ було такъ тихо, такъ сумно, такъ мертво, немѣо саме те-

перъ була хвиля, коли змерлї душѣ обходили невидимо довкола хаты, а при повѣвѣ ихъ воздушныхъ крыль мовкло всё, тихо, глухло, замирало....

IX.

Довго сидѣли батько съ сыномъ, не говорячи й слова. Вконецъ Иванъ першій перервавъ мовчанку.

— Тату, сказавъ вѣнъ, вы дуже зле зробили, щось-те ся такъ легко дали жидови на пѣдмову.

Василь мовчавъ, понутивши голову и дивлячи ся недвижно у поломѣнь.

— Не тре було продавати частки, — хто знае, може бы...

— Ци не стулишь ты си гавру? крикнувъ наразъ Василь. Ци ще й ты мя будешъ доѣдати? Мало ми свои нужды?...

Се було першій разъ пѣсля подвѣйныхъ похоронѣвъ, що якесь живѣйше чуте заворушило ся въ ёго души. Але на сей разъ оно трѣвало лишъ хвилину, и Василь якъ стѣй зновъ оперъ чоло о крысу комена и нѣмо вдвѣлювавъ ся въ михкотячу грань. Та не такъ було зъ Иваномъ. Ёму на правду досадно було на батька, що такъ легкодушно пускае вѣдъ себе свое добро, и вѣнъ помовчавши хвилю, почавъ зновъ спокѣйнымъ, рѣвнымъ голосомъ:

— Не гнѣвайте ся на мене тату. Я правду кажу. Що тото ховати. Всякій вамъ то само скаже. Частка зъ закономъ варта найменше 800 злр., а вы уступили ѣѣ за 120 злр.

— О, якій ми ту таксаторъ! А чому ты зъ того закопу не начерпавъ тѣлько кипячки, щобы не потрѣбно було нѣчо продавати?

— Або то моя вина? Що я въ тому виненъ? вѣдказавъ Иванъ.

— Мовчъ, дурню! крикнувъ розлюченый Василь. Доки я ще жию, не смѣешь ми пѣдъ нѣсъ тыкати: то такъ роби, а се такъ. По моѣй головѣ, про мене, дави ся всѣмъ, а теперъ ще стулюй слухи!

— Я то знаю, вѣдказавъ Иванъ твердо, але, якъ такъ будете й далѣ розпорядковувати, то чортъ якій, що ся що лишить по вашѣй головѣ!

— Не будешь ты тихо щенюку поганый! Не досыть ми swei грызоты, ще ты ми будешь доганяти?...

Василь грѣзно оглянувъ ся кругомъ себе, немов шукаючи чогось, чимъ бы приручно було вылити своѣй гнѣвъ на Иванову спину. Але нѣчого не було пѣдъ руками. А Иванъ стоявъ при коменѣ незляканый, спокоѣнный, зъ жалѣбнымъ видомъ, и буцѣмъ не бачивъ погрозы вѣтця.

— Я змовчу, тату, я знаю свое право. Але уважайте, що всѣ на вашѣмъ сумлѣню лежить, що зъ каждого кусника вѣтцѣвскои земельки, котру вѣддасте въ поганѣ жидѣвскѣй руки, приѣде ся вамъ передъ Богомъ тяжкѣй рахунокъ складати!

Сказавши того, Иванъ выйшовъ изъ хаты и пѣшовъ ночувати до стайнѣ.

Василь оставъ ся самъ и довгѣй часъ, якъ упредъ, недвижно вдвлявъ ся въ грань. Лишь кровь живѣйше товкла ся по жилахъ а очи грали гнѣвомъ, що згасавъ такъ само звѣльна, якъ грань межи челюстями.

Дивна була Василѣва натура. Доки обставины житя неначе обминали ёго и оставляли го въ самотѣ, доти туманѣвъ вѣнъ самъ одинъ, грызъ ся и забувавъ про свѣтъ та людей. А коли гадка про давне щасте и теперѣшне сирѣтство и про страшну погибѣль двохъ

любыхъ сынѣвъ занадто глубоко жалила го въ сердце, вѣнъ заливавъ того невмолимого хробака-грызуна единымъ лѣкомъ нашихъ бѣдныхъ хлѣборобѣвъ — горѣвкою. Але теперь жите зачало зновъ и ёго чѣпати, и саме нынѣ вразило го въ болячу сторону сердца, ткнуло памяти по Михайлѣ, нагадало ёго загибѣль. Годячи ся зъ жидомъ бѣдный Василь тяжко терпѣвъ самъ въ собѣ и часто самъ не знавъ, що говоривъ. А ту, по вѣдходѣ жида, тверда, спокѣйна а жалѣбна и якъ самъ то почувавъ, доразу правдива бесѣда Ивана вразила го ще глубше и розжарила полемѣнь гнѣву. Вѣнъ самъ не знавъ, на кого бувъ дужше злый, ци на жида, ци на себе, ци на Ивана. И чого они въ загалѣ хотять вѣдъ нѣго? Чого не лишать го въ супокою? Ци вѣнъ имъ натручуесь, ци жадає чого вѣдъ нихъ?...

Такі гадки шибали ся по Василѣвѣй головѣ и жужжали, немовъ унадливѣ мухи, доки сонъ го не змѣгъ и цѣвковита пѣтъма густымъ стовбуромъ не залягла хаты.

А въ головѣ Ивана ци не снували ся нѣякі гадки?

Василь певно сидячи на припѣчку и вдивлюючи ся въ меркотячу грань и не подумавъ, що може й ёго сынови прикро приходилось сеи ночи, що може Бабуся-Грыжа й ёму засѣла въ головахъ. А прецѣнь такъ оно було. Неспокѣйно перевертавъ ся Иванъ на соломѣ въ стодолѣ. Вѣнъ дрожавъ цѣлымъ тѣломъ вѣдъ студени, и не мѣгъ огрѣти ся. А гадки ёго шибали ся по цѣломъ „татовѣмъ“ лаздѣвствѣ, по обѣистю, по полю. И всюды бачивъ вѣнъ закрадающій ся неладъ, занедбане и опустѣ. Обѣрнику на нивы й не зачинано возити, а ту вже зима настає. Одна нивка всѣго спокладжена пѣдъ яру пшеницю и лишъ усѣго на всѣго одинъ

шкретокъ¹⁾ засѣяный озимымъ житомъ. Ну, щожь ту на-рѣкъ починати? А въ стодолѣ порожно, у коморѣ порожно, торѣчного року не дородило. А ще до того тато частку продае! а ще до того зъ закономъ! Кто знае, може якъ бы було ще зъ-на сяжень прорыти, була бы ся зновъ кипячка пустила? Кто знае, якого скарбу збувъ ся отецъ за 120 злр?... Ехъ, голово стара, нерозумна!... пробурмотѣвъ Иванъ крѣзь зубы.

Довго ще перевертавъ ся, не знаючи, що почати, щобы бодай решту поля зберечи. Далѣ рѣшивъ ся пѣти завтра при святѣй недѣли до пан-отця розповѣсти, якъ що є, и просити порады. На тѣмъ и заснувъ.

Х.

Була свята недѣля. Невеличка, стара борыславска церковця стояла сумна на пагѣрку за селомъ. Не отѣнювали єѣ вѣковѣ, розлогѣ лины, якъ звычайно буває по другихъ селахъ. Кладовище съ позанадуваными могилками стояло голе и виднѣло ся далеко на село, мовъ бездушне, вяле лице смерти, грозячої всѣму, що загляне. Напѣвъ розвалена трупарня опирала ся угломъ о стару, голову вербу, котрой гилье стримѣло надъ нею замѣсто стрѣхи. Зъ другого боку стирчала остроко̀н-часта звѣнница, що вся трясла ся, коли на нѣѣ зазвонено. Тай звонижъ то бамбиляли якось такъ сумно та недоладно, мовъ справдѣ тѣлько у нихъ и дѣла, що голосити по покѣйникахъ. Саме теперь они прозвонили на хвалу богу, а зъ села идуть переулками та пѣв-перечками жѣнки й чоловѣки до церкви. Ёломость ище

¹⁾ Шкретками называютъ пѣдгѣряне кусники поля вѣдѣр-ванѣ вѣдѣ бѣльшой цѣлости, отъ, якъ-де межѣ деберками, межѣ прилѣсками або на горбочку межѣ вохкими сѣножатами.

не надійшли, тожъ и церкву не вѣдмыкано. Громадяне скупчили ся на кладовищи, гуторять, регочуть ся та здыхають важко, якъ кому до чого.

Ажъ ось горѣ горбкомъ надійшли пан-отець съ паламаромъ, тай ще зъ якимось третимъ чоловікомъ.

— Овѣ, а то що, що Пѣвтораковъ Иванъ до ксьондза ходивъ? сказавъ хтось у гуртѣ.

— Певно старый потовкѣ го зъ пъяна, — сказавъ другій.

— А ци чулисте, кумунцю, що небѣжка Пѣвторачка ходить що noci до чоловіка? О, говорѣть, тадже Микитишинъ Петро на свои очи видѣвъ позаякосъ, якъ ишла. Тай онъ Калининчина Гапа розповѣдала, що, каже, иду я у берѣгъ глину копати, отъ такъ мя мама вечеромъ виправили, дивлю ся...

Гѣдна-поважна газдыня не докѣнчила свого оповѣданя, бо въ тѣй хвили надбѣгъ паламаръ, выпереджуючи пан-отця, протовпивъ ся до дверей и вѣдмыкаючи ихъ крикнувъ:

— Тихо бабы! Ту не коршма, а дѣмъ божій!

Надѣшли еломость и парадяне поставали передъ дверми въ два ряды, зъ котрыхъ кождый взявъ одну руку поважного пастыря, и всѣ цѣлювали еѣ за чергою, „якъ богъ приказавъ.“

Почала ся хвала божа. Иванъ стоявъ у кутику и бивъ поклоны, голосно ковтаючи чоломъ о землю, немовъ хотѣвъ тымъ заглушити якусь сердечну грыжу. Не подовзѣ надѣшовъ и Василь и ставъ позаду крилоса. Ёго очи позападали глубоко и глядѣли сонно и мутно зъ поза пѣдпухлыхъ повѣкъ. Глубокі морщины на чолѣ свѣдчили ясно, що нещасте надломило того колись сильного и смѣлого чоловіка. Згорблений, мовчазливый вѣнъ выдававъ ся о много старшимъ, якъ бувъ по правдѣ.

Перехрестивши ся разбѣвъ зо пять и вдаривши три земный поклоны Василь почавъ розкланювати ся на всѣ стороны. Здивувало го то троха, що дякъ и паламарь немовъ не замѣчали го, а послѣдній часть вбѣ часу позиравъ на нѣго якомь чудно изъ за боковыхъ вѣтарныхъ дверецъ, помахуючи въ руцѣ лѣсковымъ гасильникомъ. Ажъ ось и евангеліе. Паламарь выносить оберемокъ свѣчокъ, котрый брацтво церковне по́д- часть читаня держить засвѣченъ въ рукахъ. Якъ котрый изъ братѣвъ не одержавъ у церквѣ свѣчки, то була се для нѣго велика ганьба и кождый мѣркувавъ, що мусѣвъ у чомось немаломъ провинити ся, коли еломость не казали му свѣчки дати. Василя щось якъ бы тякло, ану, ци дадутъ менѣ свѣчку? Дивить ся, паламарь зачинае зъ другого боку, роздае одному по другомъ, кому просто тычучи въ руки, кому другимъ передаючи, кому черезъ головы и плечѣ пересягаючи. Вже скѣнчивъ одну половину, другу почавъ, уже ось-ось коло нѣго, давъ Сенѣви Гавранюкови, Микитѣ Благому, Олексѣ Вѣтишиному, теперъ на нѣго черга, ажъ нѣ, паламарь повернувъ ся, и вткнувъ свѣчку въ руку дякови, що саме выводивъ носовымъ, пискливымъ голосомъ „Слава тебѣ Господи, слава тебѣ.“

Кровь напруго закипѣла въ Василѣвѣй груди. „Що я таке, погадавъ вѣнъ собѣ, чимъ я провинивъ ся, кого забивъ або запаливъ, щобы мене передъ цѣлою громадоюставляли на поблѣку?“ Вчорашне роздразнене ожило зъ бѣольшою силою, почало снувати му попередъ очима богъ знае якѣ дивовижный догады. „Е, кривда имъ, що не можуть мя зъ усѣго оббѣрати, якъ липу зъ лыка обдерети! О, гадають, най хоть напоблѣчимо го!“ И бачило ся Василѣви, що всѣ, хто є въ церквѣ, ззирають ся на нѣго и киваютъ головами та шепчуть: „Е, мусѣвъ Пѣвторакъ щось немалого зробити, коли го па-

ламарь съ свѣчковъ обминувъ. “За тыми гадками Василь и не чувъ евангелія. Доперва тогды зъиснувъ ся, якъ го почали штуркати и перти въ задъ деякі громадяне, що пѣсля звичаю на казане выходили зъ церкви побалакати съ сусѣдомъ пѣдъ звѣницею. Василь пропаметавъ ся, пѣдвѣвъ очи идъ вѣвтареви и стрѣтивъ поглядъ пан-отця, що, бачило му ся, пильно слѣдивъ за нимъ. Вѣнъ перехрестивъ ся покванно и почавъ слухати проповѣди.

Пан-отець, якъ кожду проповѣдь, такъ и нынѣшну зачали ось якими словами: „Да воскреснетъ богъ, и разыдутъ ся вси врази его! Слова суть записані у святого евангелисты гмъ гмъ гмъ.“ На тѣмъ мѣсци пан-отець звичайно закашлювали ся, и сейчасъ пѣсля такого вступу дивнымъ и безпримѣрнымъ наслѣдствомъ гадокъ зачали про пиянство и легкодушнѣсть родичѣвъ, що не вважають на своихъ дѣтей, на ихъ дочесне и вѣчне жите, а вѣддають ся гидкому налогови лишъ для того, щобъ своему череву угодити. Пан-отець довго говорили: голосъ ихъ неразъ пѣдносивъ ся и гудѣвъ мовъ бы хто на церковный дахъ наразъ высынавъ великій мѣхъ камѣня, що торохтитъ долѣвъ котячи ся. Особливо при словахъ: „Горе вамъ пѣяницѣ-недбалицѣ! Пѣдъ вашими ногами пекло горить, бо въ своѣмъ поганѣмъ и гидкѣмъ наложѣ вы не тямите навѣтъ про христіянскій обовязки! Не досыть, що ваше господарство йде нѣворотомъ, дѣти ходять самопасъ безъ боязни божои, вы навѣтъ, вы сами, зальавши ся до непамяти трункомъ лягаєте не перехрестивши ся, встаете и насампередъ, замѣсть зробити хрестъ святыи на собѣ, посягаєте по келѣшокъ! Скажѣтъ же менѣ, ци годенъ такий чоловѣкъ (пан-отець розгоряченіи показали пальцѣмъ Василя, а всѣхъ очи звернули ся на нѣго, немовъ першій разъ въ житію имъ довело ся ёго бачити), ци

годенъ, кажу такій чоловікъ називати ся чоловікомъ? Нѣ! Вѣнъ худобина, гѣршій якъ худобина, бо й тотъ прецѣнь, встане рано, то упередъ здыхне до бога, а вѣдтакъ ажень бере ся до їды!“

Пѣдчасъ цѣлои проповѣды бѣдний Василь стоявъ якъ на терню. Якій гадки снували ся по ёго, нещастями и встыдомъ приголомшенѣй головѣ, то лишъ богъ одинъ знае. Але то бачили всѣ выразно, що бѣдолаха ажъ мѣнивъ ся на лиці и самъ не знавъ, що съ собовъ почати, коли очі усѣи громады немилосердно звернули ся на нѣго. Надѣйшовъ великій вхѣдъ. У Василя була своя трѣйця, котру звичайно нѣсъ при великомъ вхѣдѣ. Нынѣ ёго трѣйцю нѣсъ Трофимъ Паруха, старый, сивый дѣдусь, а Василь ажъ блѣдый стоявъ на своѣмъ мѣсці. Осъ и служба скѣнчила ся. Василь ажъ лекше вѣдѣтхнувъ, узявъ шапку и хотѣвъ виходити, коли вѣтомъ паламаръ узявъ го за плече и прошептавъ:

— Куме Василю, ходѣтьно, чогось васъ ёмость кличуть.

Що робити? Скуливъ ся Василище и йде за паламарѣмъ за закрестію ждучи ще бѣльше ганьбы на себе. Вѣ ёго души дивнымъ способомъ застряла приповѣдка: „Пѣду я мамо до церкви, але чорта зѣѣшь, що ти ся буду богу молити!“ Василь не знае, вѣдки она теперъ впала му на гадку, и безъ вѣдома повтарае ї собѣ вѣ дуѣхъ разъ и другій и третій, самъ не знае, по що й по яке?...

Пан-отець сидѣли на крѣслѣ у ризници и пили каву, котру имъ приношено до церкви по хвалѣ божѣй. Василь уклонивъ ся до колѣнъ и ставъ при дверохъ ждучи, ажъ поки пан-отець не скѣнчать снѣдати.

— Що ты, Василю, почали пан-отець остро, щось лихо ся справуешь!

Василь мовчить.

— Бувъ ту въ мене нынѣ твоѣ сынъ, жалувавъ ся, що поле продаєшь, нѣчого не доглянешь, лишъ усе горѣвковъ заливаєшь ся!

Василь анѣ слова.

— Идижь, иди, а вважай, щобымъ тото послѣдній разъ о тобѣ чувъ. Фе, встыдавъ бысь ся! Такій поважный лазда, що бы повиненъ усѣму селу прикладъ давати, а вѣнъ отъ що робить! Встыдъ, ганьба!

Пан-отець кивнули руковъ, а Василь выйшовъ не сказавши и слова.

— Скотина якась, гадина, не дитина! думавъ собѣ бѣдолаха йдучи долѣ селомъ до дому! А вѣнъ до попа зъ языкомъ, тай ну на свого рѣдного тата! Пожди-но, щенюку якійсь, я тебе навчу!

Незнати, ци щобы забути про свѣй нынѣшній соромъ, ци щобы набрати бѣльше силы на vyrѣдного сына, ци зъ якои другои причины (хто знає, може поганѣ и гидкѣ наклѣнности уже вродженѣ людемъ такого низького стану, що ще до того встаючи й лягаючи пьянѣ и хреста святого на собѣ не положить) до-сыть, що Василь по дорозѣ вступивъ до Шмѣлової коршмы, де вже на лавѣ сидѣло кѣлькохъ людей и круживъ за чергою келѣшокъ.

XI.

— А, паничу, почавъ вечеромъ Василь, добре подпитый до сына, то ты менѣ нынѣ такой ганьбы наробишь передъ цѣлою громадою?

— Якои ганьбы? запытавъ Иванъ зъ нехочу. Ёму прикро було нагадувати все, що стало ся въ послѣднѣй два дни.

— А, якои ганьбы? Щенюкъ поганый! Допытуе

ся мене, нѣбы не знає! Ты бѣгавъ до попа зъ языкомъ, брехати на мене?

— Не знати, що я такого набрехавъ! вѣдворкнувъ, пѣвголосомъ Иванъ.

— Ахъ, ты погана скотино, негѣднику якійсь, та на свого тата, що тя згодувавъ и виховавъ? То ты ми ся теперь на старости лѣтъ такъ вѣдплачуешь, що менѣ черезъ тебе теперь нѣякъ межи людьми показати ся,... що всѣ теперь на мене пальцами показують. Адѣтъ, говорятъ, нѣякъ, розфѣйникъ, марнотратникъ! То ты менѣ вже теперь таке строишь?

Василь говорячи тотѣ слова, впадавъ щоразъ въ бѣольшу лютѣсть. Ёго невеличкѣй очи загарали ся щоразъ живѣйшимъ, непевнѣйшимъ блескомъ, на лица выступавъ горячковый румянецъ, жилы на чолѣ набѣгали кровью, а зубы стискали ся вѣдъ лютости. Мовчанка Ивана, що за той часъ не то спокѣйно, не то несмѣло сидѣвъ у закутци, ще збѣольшала ёго гнѣвъ.

— А, отъ томъ собѣ виховавъ гадину сорокату за пазуховъ, о! То сыночокъ, що бы радъ, щобы всѣ вѣтця вѣдцурали ся, щобы всѣ на нѣго плювали, пальцѣма показували, якъ на чудовище! То ми сыночокъ, о!

— Тату, вѣдозвавъ ся твердо, але троха тремтячимъ голосомъ Иванъ. тату, ляжте нинѣ, прѣспѣть ся, завтра побесѣдуемо по тверезому. Правда-правдою, я виненъ у томъ, але вы ще бѣльше.

— Що, ты вырѣдку гадючѣй, ты менѣ, своему вѣтцю, смѣешь розказувати, мене виноватити?

Роздражене Василя, що такъ нагло выбухло и змѣцнѣло въ послѣднѣй двѣ добѣ, шукало безъ ушину предмету и способнѣости, щобы выльяти ся съ цѣлою силою. И ось способнѣость нагодила ся, предметомъ бувъ Иванъ бѣдолаха. Василь въ опалѣ прискочивъ до

нёго и съ цѣлого розмаху ударивъ го кулакомъ по за уха.

— Тату, скрикнувъ Иванъ схалпуючись, а вы що робите?

— Мовчъ, выроде поганий? Знай, якъ вѣтця шанувати!

Ударъ повторивъ ся, кровь пустила ся Иванови зъ рота.

— Тату, дайте спокѣй! крикнувъ вѣнъ, выходячи вконецъ изъ своего рѣвнодушного спокою. Дайте спокѣй, бо зле буде зъ нами!

— Що? Ще менѣ грозити? На, ось тобѣ наука!

Новый ударъ. Лице Ивана посинѣло. Ему такожь не стало терпцю и пѣстукомъ штовхнувъ вѣтця у груди такъ сильно, що той зваливъ ся зъ нѣгъ и грепнувъ на середъ хаты.

— Га, поганине! ревѣвъ пьяный, розжертый Василь двигаючи ся зъ землѣ и хватаючи за сокиру. Ты вже й на мене руку пѣдносишь? Радъ бысь мя скоро въ грѣбъ захвати та самъ усѣмъ подавити ся! О, не дѣждешъ, страччуку проклятый, не дѣждешъ, мерзеннику, нѣ! Ади!

Василь силувавъ ся выдобути сокиру зъ за лавы

— Тату! проговоривъ за той часъ Иванъ тремтячимъ, но твердымъ голосомъ, най вамъ богъ того не тямить, що вы о мнѣ говорите, та що зо мновь робите! Але щобысьте не гадали, що я напосѣвъ ся такъ дуже на вашъ мастокъ та жду вашои смерти, то бувайте здоровѣ! Я вѣдрѣкаю ся всѣго. Жийте собѣ при божѣй помочи, доки вамъ судило ся, робѣть си съ своимъ ма-еткомъ, що хочете, записуйте го по своѣй смерти кому вамъ ся вподобаетъ, але мене вже не побачите въ своѣй хатѣ! Волю зъ голоду згинути, волю свои руки по

кичеренки проробити, анѣжъ маю слухати, що мѡй рѡд-
ный тато таке гадає про свою дитину! Бувайте здорові!

Дверѣ рипнули, а стать Ивана лишъ мигнула по
пѡдѣ вѡкна и щезла вѣ тѣснѡмѣ закаулку. Василь сто-
явѣ за той часѣ на середѣ хаты сѣ сокирою вѣ руцѣ,
и не знавѣ довгу хвилю, що такого стало ся. Ёго лю-
тѡсть, сѣ початку скажена и слѣпа, поволи прѡйшла,
вѡнѣ почавѣ спокѡйнѣйше розглядати все дѣло. Игѣ,
а я що зробивѣ! Рѡдну дитину вѡдѣ хаты вѡдогнавѣ!
Тай за що? За того, що ми пѡпѣ не казавѣ у церквѣ
свѣчку дати? Тфу на тебе, помано! И що то таке
велике? Гей, гей, якѣ богѣ хоче чоловѣка покарати,
то на самѣ передѣ му розумѣ вѡдбере! Менѣ бы то
нынѣ було розумцю бѡльше здало ся, менѣ! Василь
довго роздумувавѣ вѣ той спосѡбѣ и пѡдѣ нѡчѣ дѡй-
шовѣ навѣть до того, що почавѣ плакати, сидячи вѣ
сумерцѣ, та сперши голову на крисы глиняного комена,
пѡдѣ котрымѣ не горѣвѣ нынѣ огонь, бо не було го
кому розложити, не було Ивана.

Василь думавѣ зѣ разу, що Иванѣ, высказавши
тоту погрозу вѣ першѡй опалѡсти, верне запевно сей-
часѣ на другій день. Нѡчѣ минула для нѡго дуже не-
спокѡйно: погані сны морочили го ажѣ до рана. То
разѣ бачивѣ усѣхѣ своихѣ сынѡвѣ, тонучихѣ у глу-
боченнѡй ямѣ вѣ смердячѡй кипячѣ и дармо кличучихѣ
до нѡго о помѡчѣ. Другій разѣ ёму привиджувавѣ ся
Иванѣ, якѣ напиває ся вѣ коршмѣ сѣ чорными, брудными,
замашеными людьми, на котрыхѣ ажѣ гидко ся дивити.
Бачить Василь, що и Иванѣ поволи стає такій якѣ
они, кричить, спѣває и ганьбитѣ усѣхѣ, якѣ они, ще
и валяє ся по болотѣ, а далѣ наливає порцѡю горѣвки,
досынає якогось порошоку и пѡдносить ёму: „Пий, каже,
старый, на здоровле!“ Але Василь нѣбы знає, що се
горѣвка затроєна, що Иванѣ хоче го чимѣ борше у-

пхати въ могилу, щобы вдавити ся его добромъ. „Прочь пошовъ, негоднику!“ кричить вонъ крозь сонъ и кидает келѣшкомъ до землѣ. „Чорта зѣшь, що дѣстанешъ зъ мого мастка хоть рубецъ! Нѣ, ты й шнура не вартъ, щобы ты на нѣмъ повѣсити!“...

Такі сны плентали ся Василѣви всю нѣчь. Вкѣнци розвиднѣло ся. Наставъ одинъ изъ тыхъ сѣрыхъ, сумрачныхъ зимовыхъ днѣвъ, у котрѣ на дворѣ снѣгъ лѣпить, ажъ дерева трѣщать пѣдъ ёго вагою, а въ селянскѣй хатѣ и холодно и понуро, темряво, и сумно-сумно, мовъ у домовинѣ, а ще самому. Василь загорнувъ ся въ кожухъ, обувъ чоботы и пошовъ подавати худобѣ зъ рана. Вѣдтакъ увѣшовъ до хаты воркотючи зъ досады и принявъ ся розкладати пѣдъ челюстями огонь, щобы бодай що-то обѣгрѣти хату та порозморозувати вѣкна.

— И де той хлочище поплѣвъ ся? говоривъ Василь самъ до себе. Тадже чень му ся дурь головы не ймила, не шубовснувъ собовъ де въ яку западню. Игій, щезай, маро съ таковъ работовъ!

А то вже звѣсна рѣчь, що коли мущина, тай ще до того недосвѣдженный и маркѣтний, якій тодѣ бувъ Василь, озыме ся до топлива, то нѣякимъ способомъ не може дѣйти до ладу. Нѣчо не йде му пѣдъ руки, куды ся поверне, всё му заваджае. Сырѣ дрова не хотятъ горѣти, лишь сычать и курять ся. Ту воды треба, а коромисла годѣ найти, тамъ зновъ сесе, а тамъ того, и дѣйде до того, що чоловікови свѣтъ закрутить ся, и якъ котрый нетерпячій, то верже всё, ще плюне и ногою затре. Отъ таке саме зробивъ и Василь. Злый на весь свѣтъ и на себе вѣнъ сѣвъ на лавѣ, позмѣтувавши полѣна пѣдъ припѣчокъ. Хата була повна дыму, холодъ прѣймавъ го крозь лейбикъ. Вкѣнци сарака не выдержавъ: сплюнувъ, загорнувъ кожухъ и пошовъ

до коршмы, воркотячи при вѣдходѣ: „Най ты ту грѣмъ трѣсне съ таковъ роботѣ!“

Довгій, рудобородый Шмѣло ще вчора докѣнчивъ торгъ зъ Василѣмъ и давъ му на руки половину умышленой сумы. Нынѣ Василь не заставъ Шмѣла, якъ звичайно, за шинквасомъ, але йдучи выгономъ заздрѣвъ го, якъ мимо снѣжниці сновидавъ ся у лисѣмъ футрѣ коло ёго закопу, и махаючи рукою дававъ наказы нанятымъ уже робѣтникамъ. Нѣчне слово не годно розказати, якъ прикро стало Василѣви на серци, коли побачивъ того ненависного жидюгу на своѣмъ вѣтцѣвскѣмъ поли, а ще й погадавъ собѣ, що за для того поля вѣнъ учора такъ покривдивъ своего сына. Затрепетало старе, зболѣле серце, мимоволѣ навернули ся на гадку Иванові слова: „Тату, най вамъ богъ того не тямить, що вы робите!“

XII.

Сумне жите пѣшло теперъ у Василя. Иванъ не вертавъ и нѣкому було зайти старого, зробити якій-такій ладъ дома, потѣшити, порадити, поготорити. А зимові деньки сумрачнї, зимові вечерѣ и досвѣтки довженнї, якъ море. Коршма една тягла го дѣ собѣ, бо ту бодай де зъ якимъ рѣшникомъ поготоривъ, а нѣ, то въ горѣвцѣ бодай на часинку топивъ свою тяжку, невсипучу грыжу. Мучила го дуже гадка про Ивана. Що зъ нимъ стало ся? Ци втопивъ ся, ци си якъ инакше смерть заподѣявъ, що не вертае? Але Василь вѣривъ и бувъ майже певный, що Иванъ надто твердый, надто розумный, щобы сейчасъ смерть собѣ робити. Значить, ставъ десь на службу. „Ну, погадавъ собѣ Василь, домѣркувавши ся до того, най си троха погуляє на прѣчкахъ. Припре го бѣда добре, верне якъ

непышний.“ И успокоенный тымъ, Василь навѣтъ не допытувавъ за сыномъ. Горѣвка щоразъ бѣльше морочила его память, щоразъ рѣдше вѣнъ мѡгъ надъ дечимъ розумно подумати, а звычайно сидѣвъ у коршмѣ, а хитавъ ся по селу, мовъ сновида, бродячи та падуци по глубокѡмъ снѣгу.

Шмѡло вмѣвъ го крѡмъ того все притягати до себе, вѡдколи сына не було дома. Хитрый жидюга видячи, що у Василя лазѡвство велике, хотъ занедбане, припадавъ коло нѣго, радивъ, потѣшавъ, жививъ, и поволи, поволи высавъ изъ нѣго всё, що дало ся высати. Василь скоро проминувъ тотѣ грошѣ, котрѣ му Шмѡло давъ за продану частку, попродавъ худобу и збѡжье, самъ навѣтъ не знаючи, що таке робить. Шмѡло торгувавъ ся зъ нимъ при людяхъ, писавъ и пѡдписувавъ контракты, бо все боявъ ся, що ось-ось Иванъ верне и не то, що не дасть вѡтцю дальше тратити, а й продане задумас вѡдѡбрати. Шмѡло впрочѣмъ знавъ, що Иванъ не за далека горы вѡдбѣгъ, але перележавши у одного лазды въ Попеляхъ тяжку слабѡсть, нанявъ ся таки у нѣго на службу, дѡткнутый до живого тымъ, що батько анѣ разъ не навѣдавъ ся до нѣго у недузѣ, анѣ слѡвця му не переказавъ, щобы вертавъ, або що...

— Вѡдрекли ся мене, ну, то якъ си хочуть! Най си тамъ лаздуютъ, якъ хотять, а я й ту пожию, побачу, Минула зима. Василѣва хата стояла пустою, бо самъ Василь бѣльше пробувавъ у Шмѡла, тамѡй днюючи й ночуючи. За то у Шмѡла було шумно и весело, ци то въ недѣлѣ, ци й у будний дни. Немало вже було борыславскихъ лаздѡвъ, що зѡйшли на таке, якъ и Василь. ба й такѣ лучали ся, особливо, хто бувъ бездѣтный, у котрыхъ не було вже поля крѡмъ якого-тамъ городця та того, на чѡмъ хата стояла. Помимо шуму и

говору сумъ якійсь налягъ на весь Борыславъ тои весны. По поляхъ рѣдко-рѣдко де видѣли ся плуги та бороны, за то мовъ мурашкѣ чорнѣ, снувала ся жидова, стирчали корбы, купы форосту на кошѣ, млынки, рѣскалѣ та оскарбы. И по межи хатами гамѳръ не вгававъ. Ту трачѣ рѣжуть тертицѣ на высокѣй кобыльниці, тамъ теслѣ цюпають, мовъ жовны, обтѣсуючи та рѣжучи дерево, се будують новѣй малазинѣ широchezный, низкѣй будынокъ на складѣ кипячки. Тамъ зновъ боднарѣ пѳдъ голымъ небомъ стружуть скальє на бочки. Всюды рухъ, гамѳръ, крики, гаркѳтъ пилы, стукъ топорѳвъ, але се не тотъ жива, свѣжа рухливѳсть сельского, весняного житя, се зловѣщѣй голосы, передвѣстники нового житя, тяжкого, брудного, нерадѳсного житя, на котре вѳдъ теперъ засудженный бѣднѣй Борыславъ. И Шмѳло розпочавъ теперъ копанє „на великѣй камѣнь.“ Ще зимѣ вѳнъ нанявъ робѳтникѳвъ и взявъ ся було до свѣжо закупленого Василѳвого закону. Догады Ивана справдили ся що до волоска. Прокопавши два сяжнѣ, Шмѳло натрафивъ на нафѳтѳве жерело, котре му тыжднево несло бѳльше якъ 120 злр. чистого зыску. Але зъ весною Шмѳло почавъ на закупленѳй частцѣ копати три новѣй ямы, а поки що, вертѣвъ ся и запопадавъ коло Василя, не даючи му й на хвилию протверезити ся нѣ пропамятати ся; бачъ, хитрый жидъ хотѣвъ выдурити у нѣго рєшту поля. Тай правду сказати, пора була якъ разъ до того. Василь чимъ разъ дужше упадавъ на душѣ: грыжа й горѣвка пѳдкопувала быстрого розумъ и здоровлє.

Хто ще знає, що бы ся було стало, якъ бы бѣдолаха Василь бувъ найшовъ межи людьми щирѳ раду, теплѣй, привѣтнѣй и зычливѣй серця. Але такъ не стало ся, не тому, щѳбы Василь упередъ не мавъ богато приятелѣвъ, и не тому, що бы се були приятелѣ

зрадливи або невѣрні. Нѣ, нашъ селянинъ ще не знае, а бодай тогды Бoryславце ще не знали, що то значить покинути сусѣда въ бѣдѣ. Але съ товъ самовъ ширѣстю, зъ яковъ ратували сусѣда зъ нужды, вѣрили они небо-раки въ усѣ те, що говорено имъ въ церквѣ зъ ка-зальницѣ, тай то не такъ саме казане про чуда та догмы, а бѣльше въ то, що говорило ся по казаню, така приватна бесѣда до громадянъ, яку звичайно кож-дый пан-отець не залишае пѣсля властивого казаня, чуючи конечну потребу но при рѣчи „божественнѣ“ зганути й о близькихъ усѣмъ земныхъ справахъ. | Отъ же-жь то въ такихъ бесѣдахъ пан-отець не залишали нѣбодной недѣлѣ выразно натякнути про Василя, про ёго грѣшне и безбожне жите, про пекло, котре го ожи-дае по смерти, про встыдъ, якій робить усѣй громадѣ той лавда, що недавно тому числивъ ся до найпоряд-нѣйшихъ. Легко змѣркувати, якъ прикро було бѣдному Василеву слухати такихъ бесѣдъ знаючи, що очи всѣхъ у церквѣ зверненї на нѣго, що шепты залѣтаючи зъ бабинця не йдуть нѣ про кого, якъ про нѣго. Далѣ-далѣ-коли пан-отець не унимали ся, Василь переставъ зо-всѣмъ ходити до церкви, щобы не слухати кождѣсѣнькѣй разъ ганьбы на себе. Тогды пѣшли ще гѣршї бесѣды, а на остатокъ дѣйшло до того, що пан-отець явно на-звали Василя „закалою села“ и заказали вѣрнымъ па-рафіянамъ зближати ся до того непоправного грѣшника.

А бѣдный Василь неразъ сидячи у Шмѣла въ ку-тику несмѣло поглядавъ на своихъ сусѣдѣвъ, що пили и бесѣдували за столомъ, а до нѣго й не турали ся. Вѣнъ бачивъ, що всѣ поглядають на нѣго косо и сто-роняють ся вѣдъ нѣго, мовъ вѣдъ заповѣтреного, а хоть хто й заговорить, то якоеь холодно, сквашно, безъ тої ширости, теплоты та подуфалости, яковъ цѣхуе ся бе-сѣда добрыхъ знакомыхъ, коли стрѣтять ся при охотѣ.

И такъ Василь стававъ щоразъ то бѣльшимъ вѣдлюд-комъ, просиджувавъ цѣлыми днями безъ слова у коршмѣ и не мѣгъ нѣколи зѣбрати ся зъ гадками, котрѣ въ неладѣ и въ якѣмъ сѣрѣ вѣддали шибали ся по его головѣ. Поволи-поволи й на лице его осѣдавъ той сум-ный, розсѣяный выразъ, якимъ вѣдзначують ся всѣ идіоты, у котрыхъ звѣльна щезае все, що цѣхуе чоло-вѣка, а остають чисто звѣрачї, вегетативнї инстинкты.

XIII.

Вечѣръ. Маѣва, ясна нѣчь, мовъ легке покрывало запаху, свѣжости, теплои пары та холоднои росы на-лягае на землю. У Шмѣловѣй коршмѣ блымае двѣ наф-тѣвки освѣчуючи блѣдымъ промѣнемъ цѣлу громаду людей. Деякѣ въ обдертыхъ, заропленыхъ сорочкахъ, съ такими лицами, їдять хлѣбъ держачи го въ такихъ замащеныхъ та нехарныхъ рукахъ, ажъ гидко на нихъ дивити ся. Се рѣпники, що черезъ день копали та вы-добували зъ ямъ кипячку. Они нынѣ позабирали тыж-днево заплату, а каждый гадае собѣ, въ дусѣ: „Ехъ, дамъ си нынѣ духа! Досыть емъ весь тыждень грызъ хлѣбъ та воду хлѣнтавъ!“ Але поки що, усѣ сидять ще тихо, казали си дати хлѣба, мяса та пива и їдять скоро, захланно, неначе за одинъ разъ хотять собѣ на-долужити вже за увесь тыждень.

Кругъ головного стола засѣла друга громада лю-дей. Они выглядятъ далеко показнѣйше и поряднѣйше, бесѣдують поважно, смѣются голосно, поводятъ ся, мовъ у себе дома. Се борыславскї громадяне, що прий-шли до Шмѣла вечеромъ покрѣпити ся та побалакати. Не одинъ въ души ажъ потерпае, розгадуючи, якъ то тамъ жѣнка пѣчне му парастасъ читати за поворотомъ за то, що послѣднїй крейцаръ пускае марно, а дѣти

въ хатѣ їсти пицать, божь то прецїнь передновинокъ ! Ворущать ся бѣдоласѣ мурашки за плечима, та годѣ, про людске око треба й бесѣдувати весело и смѣяти ся и жартувати !

А тамъ за шинквасомъ сидитъ довженный, рудобородый Шмѣло. Вѣнъ саме вернувъ изъ ванькира вѣдъ вечерѣ въ камизельцѣ съ тороками та въ сабашовѣй шапцѣ. Вѣнъ не може спокѣйно всидѣти на лавочцѣ пѣдъ стѣною и мовъ злодѣй разъ у разъ поводитъ очима довкола. Черезъ борыславскихъ громадянъ вѣнъ швидко перемигнувъ : се капцаны, вѣдъ нихъ богато не вторгуешъ. Довше и раднѣйше поглядавъ у той кутъ, де сидѣли рѣпники добѣдаючи вечерѣ. Межи ними почали вже кружити чарки, бесѣды ставали голоснѣйшї, реготы частнѣйшї, а жарты разъ-у-разъ грубшї. Се звычайна пригравка до самого „танцю.“ Шмѣло знае добре, що необавцѣ кровь молода розѣграе ся пѣдъ тыми латаными, замашеными сорочками, а тогды все зъ дороги ! чортъ бери грошѣ, чортъ бери здоровле, чортъ бери спане ! жити, уживати свѣта, доки служатъ лѣта ! Шмѣло знае, що оно й нынѣ до того прийде, бо безъ того прецїнь не обходить ся нѣ одна субота, и вѣнъ зъ радости и засукуе руки.

Але ось его очи надыбали Василя, що сидѣвъ коло грубы на лавцѣ скуленный, мовъ бы выжидавъ якогось важкого удару, що туй-туй спаде зъ горы на его плечѣ. Вѣнъ дививъ ся въ одинъ чорный сукъ на помостѣ и поволи накавъ люльку на короткѣмъ цыбусѣ.

— Василю, Василю ! А ходѣть но сюда ! закликавъ Шмѣло.

Василь почувши жїдѣвъ голосъ, уставъ поволи и пѣдѣйшовъ идъ шинквасови.

— Ню, цѣого вы такъ сидите, цѣому си нѣ казъете сѣо дати ? Вишьете порцѣю ?

— Та! вѣдкававъ Василь здвигнувши плечима. Жидъ нальавъ порцію сивухи, а вѣтъ выпивъ душкомъ.

— Ни, ходѣть сюда, сѣдайте коло мене; цѣго будете сами сидѣти пѣдъ пецомъ? Мозье сѣе погцѣйку?

И не ждучи вѣдповѣди, Шмѣло нальавъ и подавъ Василеви. То повторило ся кѣлька разъ, доки Шмѣло не бувъ переконаний, що теперъ можъ зъ Василѣмъ бесѣдувати про „лешечтъ.“

— Слушайте, Василю, сѣось я вамъ хотѣвъ казати, зачавъ жидъ пѣвголосомъ, що губивъ ся въ загальнѣмъ гаморѣ.

Василь сперъ голову на локоть и нѣмо почавъ ся вдивлювати въ порожну порцію. Шмѣло наповнивъ сѣ, а Василь, мовъ бездушна машина пѣднѣсь до устѣ.

— Видите, я вамъ хотѣвъ сказати, сѣо, хто знае, якъ сѣо й куды, а мозье бы длѣ васъ було лѣпсѣе, якъ бы вы пгодали менѣ половину свого лгунту. До цѣго вамъ его тѣпегъ, коли нѣ маєте го съ кимъ обгабляти? А я вамъ пгосѣ дамъ, тѣлько, сѣо будете мали, поки вѣку васього. Ну, сѣо, будемъ могогиць пити?

Шмѣло за тымъ словомъ узявъ Василя за плече и потеленавъ нимъ добре, немовъ хотѣвъ го збудити зъ просоня. И справдѣ богъ знае, ци Василь чувъ жидову бесѣду; донерва слово лгунтъ вразило его притуплену память и збудило въ нѣмъ якусь темну, непевну и неозначену трѣвогу. Вѣтъ позирнувъ ся на жидѣ, немовъ бы го першій разъ бачивъ и судорожно захитавши головою, проговоривъ:

— Нѣ, нѣ! Того не буде! Не хочу, чуешь? не хочу!

Такъ неразъ, бѣває, дитина мала упре ся, сама не знае чому: не хочу того, тай не хочу! а чого не хоче и чому не хоче, и пытати дарма.

— Ню, якъ собѣ схоцѣете, я васъ нѣ силую! Пго мене, най вамъ пустковъ лезыть, а сѣо менѣ до того?

вѣдговорювавъ ся хитрый жидюга, наливаючи Василѣви ще одну чарку. Въ его головѣ вже уложивъ ся другій плянъ, безпечнѣйшій и певнѣйшій, якъ приголомшена Василѣва память. Але въ тѣй хвилі, коли ладивъ ся ще щось заговорити до Василя, піднявъ ся за тымъ столомъ, де сидѣли рѣшники, такий галасъ та лвалтъ, що жидъ мовъ на пружинахъ підскочивъ и побѣгъ тихомирити крикъ.

— Сцьо ту таке? Сцьо ту таке? роздавъ ся его пискливый голосъ середъ загального оглушующого гомону. Рѣшникамъ уже зачинало „підступати до головы.“ Они повставали зъ лавокъ, почали розмахувати руками та говорити голосно, жарты и притинки выкликували спори, и власне туй-туй було до бѣйки, коли жидъ вмѣшавъ ся розборонюючи на пѣв-пяныхъ парубкѣвъ.

— Ню, сцьо вы гобите? Дайте спокѣй, ци нѣ можете забавляти ся спокѣйно, якъ богъ приказавъ? Посцьо вамъ бити ся та волосати ся?

— А ты, жидѣвска мордо, чого межи насъ пхаешъ ся? гукнуло му въ вѣдвѣтъ кѣлька грубыхъ голосѣвъ. Шмѣло зачавъ говорити далѣ, тотѣ гудѣти ще дужше, далѣ й пястуки загримали о стѣлъ, ба й фляшки зазеленькотѣли о підлогу. Гамѣръ счинивъ ся несказанный, жидъ нѣбы кричавъ и речетувавъ, що се „гозбѣй“, але въ дусѣ смѣявъ ся и тѣшивъ ся зъ того, знаючи, що теперъ выдре вѣдъ пяныхъ всѣ, що мають.

А Василь підчасъ того галасу та грукоту сперъ ся на брудный стѣлъ головою и заснувъ твердо, мовъ дитина.

XIV.

Поволи, одностайно волокли ся дни въ Бориславѣ. Спокѣйный ладъ селяньского жита замутивъ ся. Гру-

кане, стукоты, крики, свары та спѣвы не вгавали якъ день такъ нѣчь. Поля не зеленѣли ся широкими ланами, якъ упередѣ, филюючи та шелестячи вѣдъ теплого вѣтру. А на мѣсце свѣжої, пахучої зелени повставало щоразъ бѣльше горбкѣвъ сѣрой, ілястої глины, мовъ величезныхъ кертичинъ, пѣдъ котрыми въ темнѣй, задушнѣй глубинѣ за кварту горѣвки працювали цѣлыми днями парубки та чоловѣки, обмащені, заталапані, утепенені, працювали гѣрко выдобуваючи незличені скарбы своимъ гнобителямъ-жидамъ.

Минуло лѣто, минули жнива, та не богато обжичныхъ пѣсень розлягало ся по Бoryславѣ. За горбами, въ Тустановичохъ, Попеляхъ та другихъ сусѣднихъ селахъ стояло по полю полукѣпкѣвъ, що звѣзда на небѣ, а на бoryславскихъ часткахъ лишъ де-де кладенички виднѣють ся. Уже другій рѣкъ — кара вѣдъ Господа, тай годѣ!

Василѣве поле засѣвавъ Шмѣло, бо Василь до-нѣдо чого й нетуравъ ся. Але хитрый жидюга заходивъ го, мовъ дитину, пантрувавъ, годувавъ, а поивъ, поивъ, що мѣгъ, та пильно вважавъ, щобы Василь якъ можъ менче выходивъ у село. Тай Василь, правду сказати, не дуже квапивъ ся, бо до когожъ мавъ удати ся? Въ селѣ усѣ го цурали ся, хотъ богато було нѣчимъ не лѣпшихъ вѣдъ нѣго.

Десь коло Покровы се дѣялось. Василь сидѣвъ пѣдъ грубою, чогось засумованый. Правда, его лице не выражало нѣякого смутку, бо оно въ загалѣ нѣчого не выражало: але его уста говорили мовъ крѣзь сонъ: „Михайлику мѣй, сыночку любый, де ты? Чому ты до мене не навѣдаешъ ся? Ади, мене ту кривдять, выганяють изъ хаты, ганьблять, а я прецѣнь лѣзда, богачъ на все село! Видишь, сыночку, видишь!“

Страшно дивити ся на чоловіка, у котрого за розстроємъ організму пошли въ розладъ усѣ духові сили. Страшно слухати, якъ такий нещасливий въ якомъ небудь зрушеню безъ свѣдома товкує свои вражбнія словами, зъ котрихъ самъ не може собѣ здати справи, а котрі прецінь не що друге, якъ вѣд-голоски всѣхъ найсильнѣйшихъ вражбъ его попередного житя, котрі якій будь слѣдъ лишили въ его памяти. Слова льють ся изъ устъ, але по очохъ говорячого видно, що его духъ, его увага занята зовсѣмъ чимось другимъ, непевнимъ, невловимымъ. И мимоволѣ насуне ся гадка, що се говорить не той чоловікъ, що передъ нами, а що се зъ нѣго говорить щось друге, чуже, незнане доси, якась друга душа.

Але Василѣві слова мали звязъ зъ дѣйсьнимъ життямъ. Вѣдъ якогось часу Шмѣло, видимо осягнувши своѣй плянъ, замѣтно охолоднѣвъ зглядомъ нѣго, почавъ обходити ся зъ нимъ, якъ съ слугою, далѣ-далѣ, якъ зъ непотрѣбомъ, що дармо въ хатѣ валяє ся. Василь бѣдолаха довго не запримѣчавъ нѣчого. Для нѣго все було добре, коли тѣлько була ему порція — друга горѣвки, та лавка пѣдъ грубою для нѣчлѣгу. Але жидъ, певный swei добычѣ, не гадавъ дальше пильнувати и заходити Василя и постановивъ собѣ якъ найборше позбути го ся зъ хаты. Осъ нынѣ рано, коли Василь уставъ и не кажучи й слова, якъ се робивъ звичайно, пѣдѣйшовъ до шинквасу та протягнувъ руку, Шмѣло показавъ му фѣлу. Але Василь выдививъ ся на нѣго, мовъ дитина, що ще не розумѣе, якъ до неи що заговорити, и рука стримѣла й дальше надъ шинквасомъ.

— Ню, цѣого хочьсь, пѣякъ? гаркнувъ жидъ вѣдвертаючи ся до стѣны.

— А, горѣвки! сказавъ Василь киваючи рукомъ.

— Нѣ дамъ! Иди собѣ до цюгта! Досыть менѣ дагмоѣда дегзыати!

— Ну, давай, давай! договорювавъ Василь не слушаючи жидовои бесѣды.

— Ци ты собѣ нѣ пѣдесъ вѣдъ мене, ты псѣ выиги, пѣякъ якесь! Я нѣ маю гогѣфки дагмо! Заплати ми за всё, сцось пгоѣвъ у мене та пгопивъ! Давай ггосѣ!

Василь широко вытрѣщивъ очи на жида и стоявъ нѣ въ двѣ нѣ въ три. Жидови не стало терпцю: выхопивъ ся зъ за шинквасу и що силы пхнувъ Василя идъ грубѣ. Ударивъ ся сердешный Василище лѣктѣмъ о стѣнку и безъ силы сѣвъ на лавцѣ понутивши голову въ долину. И наразъ, коли жидъ моркотѣвъ пѣдъ носомъ на нѣго усѣлякѣ наруги та погрозы, вѣнъ заговоривъ выше приведенѣ слова. Ихъ звукъ тремтѣчѣй роздавъ ся въ пустѣй, широкоѣ коршмѣ, мовъ бѣсѣда мерця, а слова самѣ були такъ неспѣдѣванѣ при настоящей спѣсѣбности, що ажъ Шмѣлови самому мурашки по за плечими зашиѣрѣли.

— Nü, wues? Schojn meszügge gewein? прошептавъ вѣнъ самъ до себе.

Въ тѣй хвили отворили ся корчемнѣ дверѣ и на порозѣ показавъ ся статный, ладно одѣтый парубокъ съ кошелѣмъ за плечима.

— Дай боже доб... зачавъ вѣнъ знимаючи капелюхъ та оглядаючи ся кругомъ, — але урвавъ на пѣвъ словѣ, побачивши Василя на лавцѣ. Вѣнъ встромивъ очи въ ѣго помарнѣле, набрескле, вѣдражающе лице, слѣдивъ непевнѣ, мимовѣльнѣ рухи его рукъ и головы и стоявъ довгу хвилю, немовъ силувавъ ся въ тѣй страшнѣй руинѣ чоловѣка розпѣзнати недавного ще Василя Пѣвторака.

А Шмѣло й собѣжъ влѣпивъ котѣчѣй, хитрый по-

глядъ въ парубка. Зъ разу на его лиці намалювавъ ся якійсь неспокій, але сейчасъ у слѣдуючій хвили запалали его зеленковаті очи утѣхою. Вѣнъ пѣзнавъ Ивана, пѣзнавъ, що той выслуживши три чверти року прийшовъ назадъ до тата, щоби го ратувати, та пѣзнавъ заразомъ, що Иванъ прийшовъ уже за пѣзно.

XV.

Иванъ повѣвъ батька мовчки до старої, запустѣлої хаты. Господи, що дѣяло ся въ души бѣдолашного парубка, коли побачивъ цѣле ладѣвство занедбане, запущене, зруйноване, коли побачивъ, що ту, де недавно ще плыло тихе, спокѣйне, достатне жите, теперь нѣ волосинки худобы, нѣ стеблинки збѣжя, — що все припало порохомъ, приросло осетомъ та кропивою. Вѣнъ ажъ за голову взявъ ся, оглядаючи руины своєї вѣтцѣвщины, але татови не говоривъ уже нѣчого. Василь за той часъ сидѣвъ на своѣмъ давнѣмъ мѣсци на припѣчку, хотъ мѣжъ челюстями не горѣвъ огонь, а по хатѣ провѣвавъ той неприятный, до кости пробирающій холодъ, якій цѣхуе усяку пустку.

Вечерѣло. Сонце закотило ся за тяжкѣ, сѣрї хмари, вѣдъ заходу потягнувъ холодный вѣтеръ; збирало ся на негоду; цѣла хмара густого, удушливого, нафтового сопуху лягла на Бориславъ, немѣ убожество и недоля придавили го своими широкими грудьми. Иванъ пооглядавши обѣисте, посумувавши та подумавши, що дѣяти, пѣшовъ до Кирницкого купити хлѣба и теплої ковбасы на вечерю для себе и тата. Вернувши зъ купленою стравою заставъ Василя на тѣмъ самѣмъ мѣсци, де го бувъ лишивъ, дрожачого вѣдъ холоду. Иванъ затопивъ у печи и поставивъ передъ татомъ хлѣбъ тай ковбасу.

— Перекусѣть, татуню, вы нынѣ проголоднѣли ся не абы-якъ.

Василь посягнувъ по хлѣбъ та ковбасу, та якось такъ незручно, мовъ не своими руками. Вѣдрѣзавъ рѣзничокъ и довго державъ го у дрожачѣй руцѣ, все скося поглядаючи на сына.

— Що вамъ татуню? Чому не ѣсте? спытавъ Иванъ доѣдаючи своего рѣзника.

Василь нѣчого не вѣдказавъ, оглянувъ ся якось чудно по хатѣ, зазирнувъ пѣдъ лаву, пѣднѣсь рѣзникъ пѣдъ ротови, и зновъ зъ боку поглипнувъ на сына, крадькома, несмѣливо, неначе хотѣвъ му що сказати, а самъ того встыдавъ ся. Иванъ зъ властивою всѣмъ бѣднымъ догадливостю сейчасъ покмѣтивъ, чого татови хибуе. Ёго лице посумнѣло, и мовъ чоловікъ, що бере на себе якій великій тягаръ, вѣнъ уставъ не кажучи й слова и забиравъ ся до вѣдходу.

— Нѣ, нѣ, не йди, не треба, не буду вже, бѣгме не буду! пролепетавъ Василь, и собѣжь догадавши ся, що сынъ задумавъ, але Иванъ бувъ уже въ снѣхъ а за хвилю рипнувъ дверми и выйшовъ на улицу.

— Ну, отъ менѣ й щасте! гадавъ собѣ Иванъ идучи улицею до шинку. Гадавъ, застану тата при роботѣ, дома, на господарствѣ, здорового, якъ богъ приказавъ, а вно отъ що вышло! И що зъ нимъ теперь робити? Якъ го заходити, якъ пантрувати? Уже видно, що вѣдъ трунку такъ легко не вѣдвыкне, коли му безъ тои парухи и кусникъ хлѣба въ горло не йде!... А ту ще й господарство со прахомъ пропало, хотъ розщипи ся на голотечи! И що ту на свѣтѣ робитоньки?...

Иванъ зовсѣмъ справедливо гадкувавъ, що нѣяко татови такъ скоро вѣдвыкнути вѣдъ горѣвки. Ёго дряхлый, грыжею надломанный орланізмъ, перепаленый над-

мовъ гасильникомъ. Иванъ не мало зачудувавъ ся чуючи несподѣванный призывъ. „Що вѣнъ менѣ має сказати? Може зновъ яку такую раду, якъ торѣкъ?“ подумало ся ему. А Василь сидѣвъ не говорячи й слова, та покинувавъ головою, мовъ сонный, але его помарнѣле, нужденне и зѣстарѣле лице не выражало нѣ цѣкавости, нѣ зачудованя, нѣ взагалѣ нѣякого чутя.

— Ну, що, тату, сказавъ Иванъ по вѣдходѣ паламаря, треба бы намъ таки поѣти до ксьондза, хто знае, що му тамъ такого треба.

— Ая, сынку, ая, сказавъ Василь не рушаючи ся зъ мѣсця.

Якось-не-якось натягъ Иванъ на нѣго кожухъ, загорнувъ на себе гуню и оба поѣшли, бродячи по болоту розполоканѣмъ учорашнымъ дождемъ.

Пора менѣ для усуненя всякихъ недорозумѣнь и закидѣвъ сказати ту кѣлька слѣвъ о характерѣ и на мѣрахъ пан-отця.

Борыславскій пан-отецъ, бувъ то чоловікъ середнихъ лѣтъ, середного росту и то, що звичайно называе ся, чоловікъ, якихъ много. Лице его не заявляло нѣ одной рѣзкой, типічної черты, характеръ — нѣ одной выразистой, смѣлой признаки, нѣ одной сильной пристрасти. Такі люди у насъ лучають ся дуже часто въ такъ званѣй просвѣщенѣй верствѣ нашего народа. Ихъ холодна, спокѣйна кровь нѣколи, або рѣдко коли бунтуе ся противъ ихъ розуму, тожъ и той послѣдній, немаючи сильного противника, звичайно не сягае по за границѣ щоденного, спокѣйного житя, а сягнувши по за нихъ, чуе ся зовсѣмъ не дома. Такимъ людямъ легко стати честными и порядными людьми въ звичайнѣмъ, буденнѣмъ значѣнню, а будь они якими тамъ небудь начальниками, пастырями, проводирами, ихъ пѣдвладнѣй бувають ними

довольний, тай по всьому. И борыславскій пан-отець були чесный чоловікъ, широко бажали добра для своихъ громадянъ, але за домашними хлопотами, за одностайнымъ тыркотомъ щоденного житя нѣколи имъ було й подумати, чи и якъ можь осягнути того добро. Они ограничали ся на томъ, що приписувавъ ритуаль, чому ихъ вивчено въ семінаріи, с. е. на моралізуючихъ проповѣдяхъ, въ котрыхъ якъ найзвучнѣйше выголошували найидеальнѣйшій и найабстрактнѣйшій моральний науки. Грѣхомъ було бы сказати, щобы будь-коли ихъ слова були спеціально вимѣрені на певну особу, щобы ихъ поступки заявляли коли бажане несправедливого зыску, злону, або що подѣбного. Якъ коли лучило ся, що зажадали у якого богатшого вышу, якъ звичайно, цѣну за яку-тамъ „божу потребу“, то походило се бѣльше зъ засады: маєшь много — давай много, а не зъ якои-тамъ захланности.

Але вѣдъ якогось часу пан-отець побачили, що парафіяне бѣднѣють, що жидѣвъ напливає въ село щоразъ то бѣльше, и що черезъ то навѣтъ ихъ доходы значно зменчують ся. Ось они почали бѣльше занимати ся громадою, прикликували неразъ сѣго або того до себе при вѣльнѣмъ часѣ, чого давнѣйше нѣколи не бувало, наминали, навчали, розумѣе ся, не зъ практичного, а все бѣльше зъ морального, церковного становища. Така наука ждала нынѣ Василя и Ивана.

Дрожацій, запудженный ставъ Василь передъ панотцемъ, мовъ сельске хлопя, що першій разъ прийшовши у школу побачить вусатого, сурдутового професора зъ тростиноюю паличкою въ руцѣ. Ёго хиткѣ и непевнѣ мысли доразу перепутали ся, капелюхъ выпавъ му зъ рукъ и упавъ на пѣдлогу, а вѣнъ довго поглядавъ на нѣго, схиливъ ся, почавъ хапати рукою, буцѣмъ хо-

тѣвъ го пѣднати, але въ тѣй хвилѣ заговоривъ панотець, Василь мимовѣльно обернувъ на нѣго очи и довгу хвилю стоявъ схилений та ханавъ рукою по пѣдлозѣ не можучи ухонити выпущеного капелюха.

Панотець съ першого разу заговорили до Ивана. Незнати, чому, а на разѣ они прикинулись, що не замѣтили Василя: може хотѣли ще бѣльше упокорити и привстыдати „непоправного грѣшника“, даючи пѣредъ молодому передъ старымъ, сынови передъ батькомъ.

— Ну, що тамъ, Иване? Ты вже выслуживъ? спытали они, оглянувши поважно парубка вѣдъ нѣгъ до головы.

Иванови самому було не менче прикро, якъ и вѣтцю; вѣнъ уклонивъ ся ще разъ и вѣдступивъ крокомъ назадъ, щобы панотець замѣтили Василя.

— Та выслуживъ, прошу ласки еломостѣвой. А отъ нынѣ рано паламарь приходивъ та казавъ, що еломость мають щось съ татомъ поговорити; а они щось троха незмагають на ноги, такъ я вже зъ ними й сюда прийшовъ.

— А, правда, и вы ту Василю! скликнули панотець, нѣбыто ажъ теперъ побачивши старого та чудуючись. А во, а во, давносьмо ся видѣди, неправда? Щось вы на насъ дуже загниѣвали ся! А, а! нѣ до церкви не ласкави загостити, нѣ нѣде! Ну, видко, прогниѣвили мы васъ!... А може й то правда, що кажуть: у церквѣ нѣчого не даютъ, а у Шмѣла, то можъ бодай за ларнець жита порцію горѣвки дѣстати! Та, и то може бути!...

Василь стоявъ пѣдчасъ тои бесѣды, якъ упередъ, вытрѣщивъ тусклѣ очи на панотця и дармо сплывавъ ся надыбати на пѣдлозѣ свѣй капелюхъ. Тупый и безмыслный выразъ его лица свѣдчивъ, що вѣнъ не порозумѣвъ зовсѣмъ, чого хоче вѣдъ нѣго панотець.

— Ну, що, Василю, розповѣдьте менѣ, якъ вамъ жило ся-поводило ся за тотѣ часы? говоривъ далѣ панотець насмѣшливо-забавнымъ тономъ, але видячи, що Василь и не збирає ся вѣдповѣдати, вѣдвернувъ ся быстро вѣдъ нѣго и зновъ заговоривъ до Ивана :

— Ага, ага, я й забувъ спытати ся тебе, якъ тамъ у васъ, що? Господарерво въ порядку, ци нѣ? Бо то, знаєшь, менѣ вже и вѣйтъ говоривъ и другѣ люде, що якъ тебе не було, то щось тамъ Шмѣло дуже гадивъ: усѣ, що мѣгъ захопити, носивъ изъ обѣста...

Иванъ на такѣй неспѣванный зворотъ бесѣды довгу хвилю не знавъ, що й казати. Панотець дѣткнувъ найтяжшого пытаня, и Иванъ довго вагувавъ ся, ци говорити панотцеви по правдѣ, ци нѣ. Далѣ погадавъ собѣ: Щожь робити, ховати ся ту нѣ съ чимъ, коли бѣда за плечима, а ще до того тато въ такѣмъ станѣ, що нѣ ихъ самыхъ у хатѣ лишати, нѣ до нѣякои работы заставляти. Имъ бы теперъ найлѣпше придавъ ся супокѣй, старунокъ добрый, дещо, а я вѣдки на то стягну ся... Отъ може бы еломость...

Дивна гадка блыснула Иванови въ головѣ. Вѣнъ попросивъ панотця, щобы позволивъ татови сѣсти, а самъ пѣшовъ зъ нимъ до другой свѣтлицѣ. Ту розповѣвъ панотцеви свою грызоту, опустошѣне гадѣвства, татѣвъ нещасливый налѣгъ, що пожерь усѣ его силы и перейшовъ уже въ слабѣсть, и просивъ о порадѣ.

— Гм, гм... сказали панотець, хитаючи кѣлька разѣвъ головою, а видишь, небоже, а видишь, до якого то оно доводить! Стережи ся порціи, небоже, якъ огню пекельного! А рады? Якужь я тобѣ дамъ раду? Щожь я ту можу зробити? Скажи самъ, що я можу зробити?

— Отъ, знаєте, еломость що? Озмѣгъ вы теперъ тата до себе... Най побудуть трохи у васъ: ту, пѣдъ

вашимъ окомъ, они будутъ все, такъ... знаете... нѣбы на пристяжи, вже собѣ такъ не позволять... того... Ну, а тамъ за ложку той стравы та за нѣчлѣгъ, то вже мы вамъ того дурно не схочемо. Кобы лишъ они бодай що то поправили ся, а я за той часъ бодай яко-такое господарство на ноги поставлю, тай чень то Господь милосердный дастъ, що якое зможу чого-де дохрпатися ся!

Пан-отець почувши такую дивную бесѣду, теперь и собѣжъ отворили ротъ та вытрѣщили очи, якъ усякій нашъ братъ простой чоловѣкъ. У нихъ була вражливая природа, а такая бесѣда зачудовала ихъ. Далѣ-далѣ почали гадати та мѣркувати, що оно такое, и ци оно до чого придасть ся, и хто знае, якъ оно може стати ся, и що зъ такого чоловѣка нѣ выгоды въ хатѣ, нѣ нѣчего и такъ далѣ. Але Иванъ видячи, що се найлѣпшій способъ и найпевнѣйшій руки, котрымъ можъ тата повѣрити, почавъ просити и благодати такъ, що пан-отець на послѣдку таки пристали. Бѣдный, щирый а недосвѣдженный парубокъ! Вѣнъ не знавъ, що не мѣгъ найти невѣдомѣднѣйшого мѣся, невластившихъ рукъ для тата! Вѣнъ не знавъ, що для такихъ недужныхъ нѣчо нема гѣршого, якъ нагла и неприродна для нихъ змѣна обставинъ житя, — вѣнъ впрочѣмъ и не гадавъ, що така змѣна возможна и що дѣйсно наступить!

Але поки що, Иванъ, радъ своимъ дѣломъ, пошовъ сказати татови, на чѣмъ стало.

— Ну, щожъ, татуню, кѣнчивъ вѣнъ свою бесѣду, якъ же вы?... Ёмось хотять, щобы вы лишили ся туй, та прожили до весны пѣдъ ихъ надзоромъ. Пристае на того?

Василь ледви-ледви похопивъ, о що ходить.

— Ёмось хотять? спытавъ по хвили.

— Ага, вѣдповѣвъ Иванъ. Ну, щожъ, лишите ся?

— Нѣ, сказавъ Василь и сильно похитавъ головою.

— Та чому нѣ?

— А ты що будешь робити? спытавъ Василь.

— Я? О, за мене не бѣйте ся. Менѣ навѣтъ лѣпше буде, якъ вы будете ту.

Василь, на диво та на чудо, неждано-негадано быстро порозумѣвъ тоті слова. Глубока, пекуча бѣль вхопила го за серце; то щемѣли послѣдній, дотлѣваючій искры чутя щирого, вѣтцѣвского. Вѣтъ не сказавъ анѣ слова, але такъ сумно, такъ жалѣбно скрививъ уста, мовъ то-та дитина, котру безвинно ударили, а его марне, по-жовкле лице буцѣмъ говорило: Ну, отъ чого я доживъ ся, власна дитина мене вѣдрѣкае ся. Иванъ спостерѣгъ того и швидко додавъ:

— Нѣ, татуню, не думайте, щобы я то казавъ такъ, що вы-нѣбы менѣ не любі або що! Борони Господи! Отто бы зъ мене була дитина добра! Я то лишъ противъ того кажу, що-отъ, теперъ треба менѣ буде день-у день то на роботу, то сюдъ, то тудъ, а вы що? и слабій и недужій, щожъ бы вы самі робили въ хатѣ? Та я отъ тому и еломостя просивъ... Тадже знаете, ту васъ борше хтось и дѣздрить и всѣ...

— То то ты еломостя просивъ?...

— Та я, — або що?

— Нѣчо, нѣчо... Га, то вже коли такъ...

— То що, коли такъ?

— То вже хіба я лишу ся!

— Лишѣть ся, татунцю, лишѣть! Лишъ до весны... Я за той часъ припоряджу дещо, вы поздоровѣете, тай будемъ зновъ жити разомъ, ладно, любо, якъ богъ приказавъ...

Богато ще говоривъ Иванъ въ такѣмъ способѣ,

але всё пусто. Василь не слухавъ его бесѣды, зрание сердце не такъ борзо гонить ся у старыхъ, а ще хорыхъ людей. И всяка рана, хоть бы й найслабша, у нихъ болить у десятеро дужше, якъ у крепшого та здорового. И розставане ихъ було сумне та невеселе. А пан-отець за тотъ часъ проходжували ся вздовжь и пѣвперекъ по сусѣднѣй свѣтлицы, роздумуючи, що ту починати зъ Василѣмъ и якимъ способомъ скоро и певно поправити непоправного грѣшника. Бо треба ще й то запримѣтити, що пан-отець, при своѣмъ звычайнѣмъ, поверховнѣмъ оглядѣ, недужный идіотизмъ Василя приняли за упертѣсть и закаменѣлѣсть, властиву всемъ тяжкимъ и непоправнымъ грѣшникамъ, и тому то рѣшили ся теперь пробувати вселякихъ способѣвъ, щобы переперти тоту упертѣсть, и змягчити закаменѣле въ грѣсѣ Василю сердце.

XVII.

Коли вѣдѣйшовъ Иванъ, Василь першій разъ почавъ оглядати ся довкола себе, а побачивши, що вѣнъ самъ посередъ чужой хаты, почувъ якусь непевну трѣвогу, якій страхъ, мовъ передъ наближенѣмъ великого небезпеченства. Бѣлы, чисты стѣны разили его непривычны очи, — крѣзь вѣкна виднѣвъ ся невеличкій садъ съ пожовклымъ листемъ та зарослыми дорѣжками, а далѣ, за коротенькою, пустою вже стернею шумѣвъ темнозеленый сосновый бѣръ карпатскій, званный у Подгорянъ Дѣломъ. Той видъ здавъ ся Василеву такимъ пышнымъ та хорошимъ, такимъ новымъ та свѣжимъ пѣсля душной Шмѣловой коршмы, що якъ стѣй забажавъ освѣжити ся въ тѣмъ рѣзкомъ осѣннѣмъ воздухѣ. Вѣйшли панотець.

— Ну, що Василю, — ты теперь у мене лишишь ся.

— Та такъ, еломость, — сказавъ Василь хитаючи головою.

— Але знаєшь, у мене годѣ буде дармо хлѣбъ їсти, — що зможешъ, то треба робити.

— Треба, еломость.

— А Шмôла, небоже, тре зовсѣмъ забути: я буду остро на то бачити.

Василь, не знати вôдъ чого, звѣсивъ голову и не сказавъ нѣчого.

— Ну, — сказали панотець дальше, — нинѣ озмешъ си рыскаль и граблѣ, будешъ у саду дорôжки прочищувати. Знаєшь?

— Знаю еломость.

— А теперь иди до кухнѣ, най ти дадуть дещо попоѣсти.

Василь ажъ теперь пôднйавъ капелюхъ изъ пôдлоги и пôшовъ непевными, хиткими кроками до кухнѣ.

Сунуть ся небомъ сѣрпъ хмары зъ за Дѣла на долы та кроплять дрôбнымъ, холоднымъ дожджикомъ. Потягае вохкій вѣтеръ по саду та стрясае сухе листе зъ галузя. Сѣро, сумно, млаво на свѣтѣ. Якась вагота зависла надъ землею, и давить, бачить ся, усе живе, спирае духъ у груди, спинюе рухъ, прогонюе думки веселї. Затяжѣла она, видко й на Василя. Хитае ся вôнъ, бѣдолаха, по крутыхъ стежечкахъ саду и хотъ загорнений добре, продрогъ вôдъ холоду. Рѣзкій воздухъ зовсѣмъ го не вôдсвѣжуе, — противно прôймае щоразъ то дôткливѣйшимъ морозомъ, налягае на груди, мовъ камѣнь. Пышный видъ зовсѣмъ го не веселить, противно при близшôмъ обзорѣ навѣває на нѣго нудьгу якусь та тугу, будить у серци якесь люте, давно приспане горе. Дармо силуе ся бѣдолаха розрушатись, розôгрѣти ся при роботѣ, дармо хапае

дрожащими руками то за рыскаль то за граблѣ, силы го оставили, суставы якось деревѣють. Ехъ, розôгрѣ-ти бѣ ся, — такъ, трошка! подумавъ собѣ Василь, але сейчасъ перенудженный повергъ тоту гадку, пригадавши собѣ слова панотця, що „буду-дѣ остро на то бачити, щобысь“... Але поки то гадає, уже зъ рукъ его вынали граблѣ, выпавъ рыскаль, всё якось щезає му зъ передъ очей. „Якъ холодно! Треба розôгрѣти ся, конечно треба, тогды до роботы, тогды силы прибуде!“

Такі гадки снували ся по головѣ Василѣви, а тымчасомъ незнана якась, темна, сильна рука перла го щоразъ далѣ а далѣ на край саду идъ перелазови, за котрымъ зачинала ся втоптана стежка до села. „Нѣ, я не пôду, треба перемагати ся, треба якось устояти... А що єломость скажуть?“... промелькнуло въ Василѣ-вôй головѣ, але вôнъ за тотъ часъ уже перелѣзъ че-резъ перелазъ и снѣшивъ що силы стежкою пôвперекъ поля до Борислава.

Панотець були заняті въ stodолѣ, томуто ажъ по обѣдѣ спостерегли, що Василя нема въ саду. Почали сейчасъ допытувати ся слугôвъ, де вôнъ, але нѣхто не бачивъ, якъ вôнъ пропавъ. Старый слуга Клишко говоривъ навѣтъ, що „хто знає, ци не полѣзла бѣда де въ калабаню та не пронерла, а то, каже, такъ му щось зъ очей пахло, що ему не довго на свѣтѣ жити“. Але панотець махнули нетерпѣливо руковъ на таке пенди-чѣне тай сказали: „Етъ, говори sweи! Шіачиско негôдный, десь до коршмы поплѣвъ ся! Я вже добре знаю, що ему зъ очей пахне, не бôй ся! Ану-но, пôдѣтъ хто въ село, ци не найдете го де у якôмъ шинку! Приведѣтъ ми го заразъ сюда!“

Сказавши того, пôшли панотець до покою, а старый Клишко покивавъ головою, нѣбы-то дуже ему не

хотѣло ся вѣрити въ єломостѣву бесѣду. „А въ тѣмъ, проказавъ вѣнъ по хвили, що менѣ до того? Ну, Сеню, збирай ся та бѣгай, коли ти єломость казали, будемъ видѣти!“

Сенѣви, двацятилѣтному, крепкому парубѣцѣ не тре було того два разы говорити. Живо загорнувъ на себе полотняный куртакъ, пѣдперезавъ го вузкимъ ременѣмъ тай погнавъ у село, насунувши на чоло невеличку баранкову кучемку. Вѣнъ тѣшивъ ся дуже, тѣмъ ходомъ, бо у селѣ, троха оподалѣкъ вѣдъ резиденціи, у нѣго була люба дѣвчина, котру безъ того вѣнъ бы не бувъ видѣвъ ажъ у недѣлю. А крѣмъ того кортѣло го й порцію горѣвки выпити, бо панотець дома нѣколи й на очи не хотѣли єи бачити. Не тре й казати, що Сень, правда, борзо забѣгъ на середъ села, але ту не дуже коротко забавивъ у вдовы Гнатихи, гуторячи то зѣ старою, то съ своєю любкою Оленою, котра саме тогды забирала ся дергати лѣнъ у сѣнѣхъ.

Ажъ десь колись Сень нагадавъ ся, за чимъ го панотець пѣслали.

— Ага, Гнатихо, сказавъ вѣнъ, отто зъ мене, я й забувъ, по щомъ прийшовъ! Ци не видѣли вы де ту старого Пѣвторака?

— Пѣвторака? А на щожъ го тобѣ?

— Та отъ єломось пѣслали мя, щобымъ го якъ стѣй завѣвъ на резиденцію.

— Пѣвторака на резиденцію? А то що такого? Игій!... Ага, правда, та ты ся пытавъ, цимъ го де не видѣла? Видѣла, видѣла! Отъ передъ полуднѣмъ надволѣкъ ся долѣ селомъ тай пѣшовъ до Шмѣла. А я собѣ ще гадаю: отъ старый Пѣвторакъ иде пропивати рѣшту поля! Ажъ ту слухаю, крикъ якійсь зробивъ ся коло шинку. Выбѣгаю, дивлю ся, а то Шмѣлиха бур-

нигає ся середъ улицѣ зъ Василѣмъ. И такє ти кричить та пищить, а все бѣдного Пѣвторащица въ плечѣ кулаками дюлує, а вѣнъ все упирає ся, все позирає на шинкѣ. Игій, що такого? гадаю собѣ. Побѣгла я тамъ, другій люде понадбѣгали: що такє, що такє? Шмѣлиха нѣчо, лишь усе свеи, ще дужше пищить: „пѣцѣисѣцьє якійсь, я го нѣ хоцьу на оцѣи видѣти! Цѣого вѣнъ лѣзе до моєи хаты?“ Ту люде до неи: „Стѣй, жѣнко, не бий, говори, що ся стало?“ А вна якъ не розпусить пѣсокъ, та до насъ: „А вамъ сѣю до того, мудъ, гавгило, хомуть? А нѣ пѣдете вы собѣ до цѣогта-маттеги?“ Пекъ ти, бѣдо, гадаю собѣ, най тя хороба спѣтче! Отъ я пытаю Василя: Та що то ся такого стало? А вѣнъ стоить, ги стовпъ, нѣ въ двѣ, нѣ въ три, а далѣ плюнувъ, здыхнувъ, тай поплѣвъ ся онъ ту до Мошка до шинку.

— Де, де, кажете, до Мошка? спытавъ Сень.

— Ага, онде, до рудого Мошка. Тамѣй, бачу, й до теперь сидить, бѣмъ не видѣла, щѣбы вѣдтамъ выходивъ.

Гнатъ не дослухавъ до кѣнца еи бесѣды и що духу побѣгъ болотистымъ переулкомъ до Мошковаго шинку.

А зъ Василѣмъ ось яка була притычина. Выйшовши зъ попѣвского саду вѣнъ ледво-ледво затюнавъ до Шмѣла, все воркотячи собѣ по дорозѣ, що „про Шмѣла, небоже, тре зовсѣмъ забути“, и що єломость бы ся дужє гнѣвали, якъ бы вѣнъ ся впивъ, и що Иванъ, то недобра дитина, не любить свого тата, хоче го выгнати зъ его пѣтѣмой хаты та пустити по жебрахъ. Але помимо всѣхъ тыхъ гадокъ и слѣвъ Василь ишовъ та йшовъ дальше, не силуючи ся навѣтъ розпѣзнати куды и зачимъ вѣнъ иде. И зовсѣмъ не дивно му стало коли опинивъ ся передъ Шмѣловымъ шинкомъ, а ту-

черезъ сильне сполучене вражѣнь вѣтъ и на хвильку не задумавъ ся, тѣлько просто пѣшовъ до середины и не кажучи й слова ставъ бѣля шинквасу та простягнувъ руку противъ Шмѣлихи, домагаючи ся тымъ способомъ звичайной порціи горѣвки.

Шмѣла не було дома. Вѣтъ ще на веснѣ доконавъ ся нафты у Василѣвѣмъ закопѣ, а въ лѣтѣ чернавъ уже зъ трохъ другихъ закопѣвъ, вырытыхъ на купленѣй частцѣ ґрунту. Розумѣся, що теперъ Шмѣло розпоряджувавъ уже не малымъ капіталомъ. Але ему не досыть було того. Вѣтъ довгій часъ працювавъ надъ тымъ щобы осягнути бѣльше, — и теперъ его цѣль сповнила ся. Вѣтъ поѣхавъ до Дрогобыча, щобы поробити що треба, въ урядѣ. Шмѣлиха, розумѣ ся, не знала що се за дѣло, — але то знала добре, що Василѣви не ма вже що стояти о ласку. Отъ она, побачивши простягнуену руку Василя, розлютила ся дуже, и почала звичаемъ усѣхъ жидѣвокъ, кричати, клясти та ганьбити Василя. Але тотъ зовсѣмъ не зважавъ на єи бесѣду и стоявъ далѣ нѣмый, недвижимый, съ простягненовъ надъ шинквасомъ руковъ, доки розлючена жидѣвка не зѣрвалась та не пхнула го що силы въ груди. Василь, що й такъ не бувъ сильный на ногахъ, перехитнувъ ся, стративъ рѣвновагу и поваливъ ся горѣлицы у задъ. На щасте стоявъ не вѣддалѣкъ за нимъ стѣлъ съ порожними фляшками та порціями, — и Василь упавъ на него плечима. Стѣлъ перепихицнувъ ся, фляшки та порціѣ поперевертали ся и дзеленькотячи попадали на пѣдлогу — пѣшли въ кавалки, але Василѣви не стало ся нѣчо. Ажъ теперъ жидѣвка, оглушена бренькотомъ, впала въ страшну лютѣсть, наробила вереску на пѣвъ села и вышпурила бѣдного Василя зъ шинку на улицу.

Побачивши ся такимъ робомъ зновъ на вольномъ воздусѣ, Василь стоявъ якійсь часъ безъ чутя, безъ думки середъ людей, що почали сварку съ Шмôлихою, а далѣ пошовъ бродячі въ болотѣ, долѣ бруднымъ перелукомъ. Изъ одной хаты, бруднѣйшой и обдертѣйшой вѣдъ другихъ, закликавъ го хтось крôзь вѣкно. Вѣнъ озирнувъ ся, вытрѣщивъ очи на хату и на четиняну вѣху надъ дверми, котра у насъ означає шинокъ, и не здаючи собѣ справы, хто и зачимъ го кличе, увѣйшовъ до середины. Се бувъ шинокъ званный „у рудого Мошка“, одинъ изъ найнужденнѣйшихъ и найвѣдразлившихъ шинкôвъ у свѣтѣ. Прогнила пѣдлога покрыта була грубою верстовою рѣдко розмѣшеного болота, — на брудныхъ лавахъ, ба й по пѣдъ столами лежали обдерті люде въ чорныхъ, обропленихъ лахахъ, зъ глинистыми, страшными лицами, на котрыхъ писали свои слѣды и недуги, и утома вѣдъ роботы, и лѣнивство и нужда и богъ знає якій ще „грѣхи головні.“ Лишь два такі чоловічки стояли середъ коршмы, та хрыплыми, надôрваными и незгôдными голосами спѣвали якусь сповиточну думку. Василь, очутивши ся разъ у шинку, забувъ зовсѣмъ, що го хтось кликавъ и просто пѣдôйшовъ до шинквасу та простягнувъ руку саме такъ, якъ у Шмôлихи. Рудый Мошко знавъ добре Василя и его теперѣшне жите, знавъ добре, що грошей за горѣвку у нѣго нема, але побачивши на нѣмъ ще досыть добрый кожухъ, покмѣтивъ швидко, що за кварту горѣвки и то стане и нальавши велику порцію, пѣднѣсь єѣ Василеви.

— А, Пѣвторакъ! А видишь, прийшовъ! А то, бачу, плентає ся, чортъ знає куды, — гадаю собѣ, закличу чоловічка!...

Василь широко вытрѣщивъ очи на рѣпника, що

такъ до нѣго говоривъ, але не мѡгъ пѡзнати, хто се и чого вѡдъ нѣго хоче. Выпивши одну чарку, вѡнъ простягнувъ руку съ порцієвъ надъ шинквасъ и жидъ швидко нальавъ му другу, за невъ пѡшла третя, четверта, и поволи, поволи, Василь почувъ, якъ у груди ворухить ся якесь тепло, — вѡнъ сѣвъ на лавку пѡдъ стѣною, пьючи чарку за чаркою, та поводивъ блудными очима довкола. — — — — —

Не дуже покvapно дѣяло ся Сенѣви виходити вѡдъ Гнатихи. Але коли почувъ, що було зъ Василѣмъ, то живо побѣгъ до Мошка, бо пригадавъ собѣ, що вже й на попѡвство вертати пора. Але тутъ заставъ вѡнъ Василя уже безъ памяти, лежачого на лавцѣ и безъ кожуха. „Ну, хвацькій козакъ, — погадавъ собѣ, якъ скоро си вмѣвъ догодити! И що ту теперъ зъ нимъ почати, якъ зъ бѣдовъ дочалалати на попѡвство? А втѡмъ игій, будемъ видѣти!“ Такъ заохотивши себе самого, выпивъ порядну чарку для лѣпшої вѡдваги, тай принявъ ся будити Василя.

— Гей, Пѡвтораче, вставай! Ану рушь ся, а живо, пѡдемо, небоже, на грай-гору!

Довго теленавъ Сень старымъ, закимъ той трошка роздрухавъ ся. Але Сень не богато й пытавъ, що и якъ, ухопивъ Василя сильно по пѡдъ руку тай поимчавъ горѣ селомъ, чалапкаючи мало що не по колѣна въ густѡмъ болотѣ, и утепенивъ ся трохи не до смерти, закимъ зайшовъ на попѡвство.

Панотець ажъ за голову взяли ся, побачивши Василя въ такѡмъ станѣ. Они зъ разу олютилися, почали кричати та сварити, але швидко побачили, що крикъ и сварка ту нѣкуды не годить ся, бо Василь нѣчогѡсѣнько не розумѣе, що до нѣго говорить ся.

— Погди, крикнули пан-отець, мушу я тебе не такъ узяти! Положи го туй на лавку, Сеню, а самъ иди, выпорожни комôрку на подѣ! Зачекай, тамъ му буде добре, дамъ му ѣсти, всё, най си троха посидить: А то якъ ще ся такъ зо два, зо три разы залъе, то по нѣмъ буде!

Василь сидѣвъ на лавцѣ въ сѣнѣхъ, опертый плечима о стѣну. Ёго вязи стратили силу и не могли удержати голову на собѣ, котра черезъ то разъ у разъ спадала на груди, то баламкала ся въ боки. Мутнѣй, глубоко запалѣ очи глипали часъ вѣдъ часу несамо-вито передъ себе, а посинѣлѣ и попарасканѣ уста здра-гали вѣдъ горячки. Тымчасомъ панотець ходили широ-кими кроками по сѣнѣхъ, а полы ихъ довгои реверен-ды розвѣвали ся за ними у воздухъ. Часъ вѣдъ часу они поглядали на Василя, а лице ихъ выражало то жаль за страченою „вѣвцею“, то гнѣвъ, то богъ знае, якѣ ще праведнѣ чутя.

Ось и Сень надѣйшовъ, — цюпка для Василя го-това. Панотець велѣли парубкови пѣдвести Василя зъ лавки на ноги и по пѣдъ руки завести на пѣдъ та до назначенои кѣмнатки. Немало намучивъ ся Сень, воло-чучи горѣ сходами безпамятного старця, котрый що хвиля шпотаваъ ся и тративъ рѣвновагу, не можучи пѣднѣяти ноги до належитой высоты, щобы стати на высшѣй ступѣнь схѣдцѣвъ. Але вкѣнци прецѣнь Василя намѣщено на старѣмъ тапчанѣ, застеленѣмъ на скоро-сти чистою веретою, пѣдушкою и коцомъ для вкры-ваня. Сень роздягъ го, вызувъ и поклавъ спати, пан-отець сами принесли му збанъ воды, хлѣба и ще де-чого до ѣды и выходячи замкнули за собою дверѣ на ключъ. А Василь Пѣвторакъ не чувъ нѣчого, що зъ нимъ робили, и въ тѣй хвили, коли за нимъ замы-

кали дверѣ, спавъ твердымъ, неспокойнымъ сномъ недужного, котораго утлый организмъ допалое страшна горячка.

XVIII.

Ночь. Груба пѣтьма залягла Василёве притуловище. Крѣзь шпарки въ стѣнѣ протягае острымъ холодомъ. Крѣзь пѣдлогу чутно, якъ хрюпять у кухни слуги та часъ вѣдъ часу скрикають крѣзь сонъ. Василь лежить, мовъ бездушна колода на своѣй постели, лежить и не ворухне ся, лишь сопе тяжко, лишь дыхае нерѣвно, а зъ глубины грудей чути глухій хрыпъ дыхавицѣ, мовъ дренъкѣтъ розбитого горшка.

Наразъ Василь закрушнявъ ся. Коцъ изсунувъ ся бувъ съ тапчана и впавъ на землю; его обхвативъ холодъ, мовъ зелѣзній клѣщѣ, — вѣнъ пробудивъ ся. Рукою машинально сягнувъ по собѣ, бо въ снѣ бачило ся ему, що отсе вростае въ сиру землю, а земля давить го и дусить, а вѣнъ дармо силуетъ ся выдобути ся зъ живого гробу. Холодный пѣтъ стоявъ на Василѣвѣмъ чолѣ, важко дыхали груди хрыплячи сильнѣйше, якъ упередъ, а зубы „лярумъ звонили,“ не знати ци вѣдъ переляку, ци вѣдъ холоду.

Вѣнъ широко вытрѣщивъ очи, махавъ руками кругъ себе, щобы перекопати ся, де вѣнъ; що силы, напружавъ свою слабу память, щобы нагадати собѣ, що зъ нимъ стало ся. Але дарма! Руками не намацавъ нѣчого, крѣмъ дощаной стѣны, очи не могли нѣчогосѣнько доглянути крѣзь глубоку пѣтьму, а въ головѣ у нѣго шумѣло, мовъ у старѣмъ вѣтряку, пищало та скрегѣнцало, мовъ бы хто ножомъ по склѣ черкавъ, у горлѣ въ нѣго пересохло, зага пекла и давила го, мовъ горячій камѣнь, ба, вѣнъ чувъ wyraзно, якъ кровь пѣдступала му

до очей и давила на нихъ исъ середины, неначе хотѣла ихъ высадити зъ головы. Крѣмъ того, при першѣмъ порушѣню, Василь почувъ голодъ: вѣнъ учора крѣмъ горѣвки все пополудне нѣчого въ ротѣ не мавъ, а рано у еомостѣвѣй кухни якось унимавъ ся богато ѣсти. Тысячѣ гадокъ, попутаныхъ, неясныхъ шибали ся по его головѣ. „Де я? що зо мновъ стало ся? тото пытане мучило го дужше всѣго. „Чи не вжежь я мерезападаю ся въ землю?“ Вѣнъ трѣбувавъ устати зъ тапчана, але не змѣгъ. Сеся немѣчь утвердила въ нѣмъ страшне переконане, що вѣнъ паде въ бездонну пропасть, на тамтой свѣтъ. Горячка и спрага гнали му щоразъ бѣльше крови до головы, ему почало все въ умѣ мѣшати ся, вытрѣщени очи добачали крѣзь пѣтъму высочени, чорни, камѣнни стѣны, котри нѣбы все мчать ся мимо нѣго до горы: значить, вѣнъ паде у преисподню! Господи! Ратуй грѣшну душу! Вѣнъ хотѣвъ крикнути, але его немовъ щось за горло ухопило, немовъ голосомъ удавивъ ся. Вѣнъ почавъ термосити ся въ розпуцѣ, кидатись, немовъ у конвульсiяхъ, а далѣ безсильный, безпритомный упавъ горѣлицъ на свѣй тапчанъ.

Але пересилене тревало лишъ хвилю: холодъ и спрага протверезили го швидко прикликали назадъ до житя, до новой муки. Голосно дзвонячи зубами вѣнъ почавъ зновъ силувати ся встати. Его наболѣле, горячкою розпалене тѣло чуло далеко дѣткливѣйше усякій дотисокъ, усяку бѣль, якъ давнѣйше; густа пѣтъма, що мовъ замурувала его очи, будила хоробливу фантазiю. И отъ ему бачить ся, що вѣнъ уже впавъ на самъ спѣдъ пекла, що ту прискакують до нѣго страшный, гидкiй маровища, шарпають го, рвуть и торочать изъ нѣго внутрности, валять зелѣзными довбнями въ голову, выдовбують распечеными долотами очи. Ему бачило ся,

що его руки и ноги колесують зубчастими колесами, що го поять розтопленовъ смоловъ. Ему теперь въ страшенныхъ образахъ привиджували ся всѣ тоті кары, котрі неразъ чувъ съ казальницъ приобѣцований піякамъ. Довгій часъ лежавъ безвладно и стогнавъ мовъ конаючій терплячи страшенній болѣ, коли не зовсѣмъ фізичній, то принаймѣ въ своѣй горячковѣй уявѣ. Жаръ въ горлѣ стававъ щоразъ то дужшій, шумъ въ головѣ заглушувавъ усѣ гадки, переливавъ ся у всѣлякій найвѣдразлившій, найстрашнѣйшій голосы, які колибудь чувъ на своѣмъ вѣцѣ. Ту бувъ и скрыпъ корбы, котровъ вытягавъ послѣдній разъ свого сына зъ ямы, и глухій стукъ падучого тѣла и тяжке бовтнене у глубоку пропасть, и роздираючій душу верескъ млѣющей матери, и всё, всё, що мовъ тараномъ розвалило его щасте, мовъ громомъ роздрухотало его жите, що повадило го зъ чесного, замѣжного лазды такъ глубоко у пропасть нужды, хоробы и розпуки.

И бачить ся нещасливому Василю, що всѣ тоті давній хвилѣ, всѣ тоті люде, дорогі его серцю, встають, піднимають ся съ кутѣвъ: лица у нихъ не сині, а чорні мовъ уголь, очи позаплывали кровью, нужда и розпука позасѣдали на ихъ чолахъ. Попереду йдуть его сыны, всѣ три, за ними ихъ мати, далѣ богато знасмыхъ, ровесникѣвъ, колись подобныхъ ему замѣжныхъ газдѣвъ борыславскихъ, котрымъ вѣнъ дорадивъ копати ямы и котрі подобно якъ вѣнъ посходили на жебракѣвъ або погибли якъ его дѣти... Изъ усѣхъ кутѣвъ они тиснуть ся до нѣго, стогнуть, плачуть, пищать, регочуть ся, и тѣснѣйше го обступаютъ, наступаютъ на его ноги, на груди, давять, тлумлять, ихъ дотыкъ холодный мовъ крига прѣймае го до костей, ваготить на нѣмъ, мовъ навалені горы. Духъ

му запирає, смертельный пѣтъ заливає очи, и наразъ изъ глубины зболѣлои душѣ выриває ся страшный крикъ: „Змилуйтесь надомновъ! Що я вамъ виненъ? Хиба я хотѣвъ лиха для васъ? Хиба я щасливѣйшій вѣдъ васъ?“

И высилкомъ послѣднихъ силъ вѣтъ затермосивъ собою по тапчанѣ и зъ глухимъ стукомъ зваливъ ся на пѣдлогу безъ силы, безъ вѣддыху, безъ руху...

На другій день рано Сень увѣшовши до цюпки, побачивъ Василя на земли, обвитого въ коцъ и скуленого въ двое. Зъ разу вѣтъ не мало перепудивъ ся, думаячи, що вже потахъ. Але почувши, що дыхає, пѣднявъ го безъ труда и положивъ на тапчанѣ, поправивши подушку пѣдъ головою. Ажъ сумно стало Сенѣви, коли побачивъ синій, попуканій губы Василѣви, его глубоко запалій очи и сине, помуравѣле лице. „О, тому не довго на свѣтѣ заваджати,“ погадавъ собѣ парубокъ, обтулюючи Василя коцомъ. Василь отворивъ очи и прохрыпѣвъ ледво чутно:

— Водицѣ, водицѣ!

Сень подавъ му воду зъ збанкомъ и Василь довго, довго не вѣднимвъ спеченыхъ устъ вѣдъ посудины. Чути було навѣтъ глухе булькотане въ горлѣ: вода спадала, мовъ камѣнцѣ въ порожну фляшку.

— Може зѣєте що теплого? спытавъ Сень.

Василь захитавъ головою. Голодъ мучивъ го страшенно. За хвилю служниця внесла мищину доброго, заправленого борщу и Василь лакомо пролыкавъ лыжку за лыжкою.

— Ци не слабій вы що Василю? спытавъ Сень.

Василь не вѣдразу порозумѣвъ, про що го пытають, а въ тѣй хвили другі слуги закликали Сенья до

якоись роботы, нѣколи було парубкови дожидати ся вѣдповѣди. Вѣнъ оглянувъ ся, ци Василѣви що - де не хибує, и побачивши, що є и вода и хлѣбъ и тепла печена бульба и сѣль, вѣнъ швидко выйшовъ, и замѣкъ дверѣ за собою.

Василь лежавъ ище довго на тапчанѣ не думаючи нѣчого, вдивлювавъ ся въ одинъ чорный сучокъ на стѣнѣ надо дверми. Пробута нѣчь зъ усѣми своими страховинами та муками шумѣла му ще по головѣ неяснымъ споминомъ. Вѣнъ бувъ такъ ослабленный, чувъ такій докучливый бѣль на цѣломъ тѣлѣ, що боявъ ся навѣтъ ворухнути ся, чтобы не чути лупаня въ костяхъ. Цѣый день пролежавъ вѣнъ такимъ способомъ; встававъ лишь два три разы, чтобы взяти си кусникъ хлѣба, або двѣ-три бульбицѣ, або воды пити ся. Воды пивъ вѣнъ того дня дуже богато, бо въ серединѣ чувъ пѣсля вчерашнѣго страшенну палъ и хотѣвъ єѣ залити водою.

Десь коло полудня навѣдали ся до нѣго панотець: они застали Василя на тапчанѣ.

— Ну, ну, лежи, не вставай, промовили до нѣго видячи, що Василь силувавъ ся встати. А що, якъ ти ся спало по вчерашнѣй охотѣ?

Василь не вѣдповѣдавъ нѣчого. Єму стало чогось тяжко и нелюбо, самъ не знавъ чого.

— Ну, а куда-все Господь водивъ учора, спытали панотець насмѣшливо. Десь, бачу, хапатня була не абы-яка.

— Та, прошу єлѣмостя... зачавъ щось Василь, але недокѣнчивъ покмѣтивши, що єлѣмостѣве лице хмурить ся.

— Василю, сказали панотець остро и твердо, я гадавъ, що вы ще ось-ось якійсь чесный чоловѣкъ, що вамъ можъ на слово повѣрити. Я гадавъ: отъ

озьму го до себе, ту му буде супокѣйнѣйше, ту буде й дозоръ надъ нимъ, чень-чень, гадаю си, чоловікъ поправитъ ся, перестане ганьбу робити цѣлѣй громадѣ. А ту бачу, бе-бе-бе, оно не туды йде! Мѣй Василь ледво зъ хаты, тай гайда до Шмѣла! Е, якъ оно такъ, то погано буде зъ нами. Я того не хочу! Якъ бымъ бувъ таке знавъ, то бувъ бымъ васъ учора обохъ исъ сыномъ за обоѣ дверѣ выперъ! Фе, Василю, встыдъ, ганьба! Я теперь тебе не можу й на двѣрть выпустити, я не хочу, абысь тамъ съ пияницами волочивъ ся. Посидь ту, пѣдъ запоромъ. Ту ти буде тихо, супокѣйно, ту ти їсти принесуть, усѣ... Та щожъ съ тобовъ робити? Инакше не можъ! Игій!

И панотець, оглянувши, ци всѣ въ порядку у Василѣвѣй комѣрць, выйшли и дверѣ за собовъ заперли. Василь лишивъ ся самъ исъ своими попутаными думками, зъ болѣмъ на цѣлѣмъ тѣлѣ, зъ горячкою въ крови, зъ дыхавицею въ груди. До вечера ще було яко-такое. Вѣнъ не зовсѣмъ ясно змѣркувавъ, що то всѣ мае значити, его арешть не сприкравъ му ся ще надто. Лишь горячка палить, пити хоче ся. Отъ вѣнъ пѣе холодну воду; якъ пѣе, то му ся бачить, що дѣйсно холодить, що му лекше, але мине хвилька, друга, — палить, якъ упередъ. Але мимо всѣго того Василь бувъ спокѣйный того дня, навѣть передрѣмавъ ся троха надъ вечѣрть. На вечерю посербавъ рѣдкого чиру зъ молокомъ и на хвилю стало му нѣбы лекше. Настала нѣчь — довга, безсонна, страшна нѣчь. Що Василь очи прижмурить, его цюпка залюднюе ся, заповнюе ся гидкими марами та страшищами. Ту жида, зъ рудыми бородами, въ видѣ величезныхъ пѣвокъ повзають, ссуть кровь изъ нѣго а напускають жару... И чуе Василь wyraзно той жаръ нестерпимый

у собѣ, страхъ здавлюе му горло, обезсилюе го цѣлого, кровь жбухае до очей, кашель зачинае роздирати груди. На другій день рано Василь бувъ зовсѣмъ безсильный.

— Ци не слабі вы, Василю, запытавъ го Сень.

— Е, вѣдказавъ Василь глигнувши на нѣго, але того „е“ могло значити, що хто хотѣвъ. Сень пошовъ и цѣлый день нѣхто не туравъ ся до Василя. По полудни ему значно полекшало. Воду переставъ пити, чувъ до ней навѣтъ якусь вѣдразу, помимо того, що паль въ серединѣ не унимала ся. Ему наввѣрило ся лежати и хотѣ слабий, вставъ и почавъ хиткими кроками ходити по своѣй комѣрцѣ. Его очи блукали по стѣнахъ, шукаючи чогось, а чого, и самъ не знавъ. Въ ночи мары не показували ся, але горячка змагала ся. На другій день вѣнъ ходивъ по хатѣ. Надмѣрне ослаблене справляло му дивне, неприятне чуте, нѣбы цѣле его тѣло деревѣе, усыхае, якъ отъ усыхае грибъ въ горячѣй печи. Ему бачило ся, що шкѣра прилипае у него до кости, що кровь не наплывае до рукъ и нѣгъ и не вѣдживлюе ихъ и що еи послѣдні останки жбухають, розжарені, мовъ окрѣпъ до головы.

Страшні дни, страшні ночи переживавъ бѣдолаха Василь на стриху въ комѣрцѣ черезъ цѣлі двѣ недѣлѣ. Нуда, самота, горячка, страшища, котрі на послѣдокъ показували ся ему уже й середъ бѣлого дня въ живіи очи, всё то мучило го, палило, пожирало, пѣдрывало останки житя въ дряхлѣмъ организмѣ. Вѣнъ почавъ кричати по ночахъ, кидати ся и товчи по комѣрцѣ, его очи палили дикимъ, несталымъ огнѣмъ а повѣки ажъ почорнѣли, немовъ жаръ, быющій зъ очей, перепаливъ ихъ на уголь. Панъ-отець часто навѣдували ся до нѣго, давали деякі лѣки, казали навѣтъ

Сенёви спати зъ нимъ по ночахъ. Але лѣки не помагали, а Сень намахавши ся черезъ день цѣпомъ, спавъ у ночи, якъ забитый. Вкѣнци Василь переставъ кидати ся, переставъ кричати, останки силы щезли, послѣднїй искры жита зачали видимо погасати. Вѣнъ лежавъ на своѣмъ тапчанѣ, жовтый, худый на лиці, вѣдъ головы ажъ палахтѣла горячка, груди високо двигали ся въ гору, дыхавиця дусила го що разъ то страшнѣйше, у горлѣ почало хрыпѣти, а крѣмъ глубокого, роздирающо уxo стогнаня нѣякій голосъ не добувавъ ся зъ его устъ.

Панотець побачили, що зовсѣмъ круто прийшло ся зъ Василѣмъ и пѣслали Сенья, щобы вѣдшукавъ Ивана, най пѣде вѣтцю по доктора до Дрогобыча. „Пѣславъ бы я й тебе, сказали панотець до слуги, але треба роботу кѣнчити. Завтра недѣля“.

Сень пѣшовъ тымъ разомъ просто до Пѣвтораковои хаты, але пѣдходячи идъ хатѣ вѣнъ ажъ ахнувъ зъ диву та чуду. По Пѣвтораковѣй хатѣ уже й слѣду не лишило ся.

XIX.

Иванъ лишивши передъ двома недѣлями вѣтця на попѣвщинѣ, зъ лекшимъ серцѣмъ поснѣшивъ до дому, роздумуючи дорогою, якъ ту починати нове гасдѣвство и чимъ продержати ся черезъ зиму. Попередъ усѣго мѣркувавъ вѣнъ, конечно теперъ купити деякого зерна, щобы було й собѣ на хлѣбъ черезъ зиму, а наибѣльше на насѣне идъ веснѣ. На веснѣ купувати, не докупишь ся, дорожня. Ну, и одежину тре деяку справити для тата, чоботы, то-що. Отъ вѣнъ сейчасъ на другій день забравъ ся до Дрогобыча, закупивъ кѣлька кѣрцѣвъ жита, свиту и чоботы татови, положизъ усѣ те на суѣдскій вѣзъ а самъ пѣхотою рушивъ до дому.

Недобрій прочутя метушили ся въ Ивановой души, коли пробиравъ ся поперечками по мягкомъ болотѣ до Борислава. Ще идучи до мѣста вонъ здыбавъ Шмѣла зъ якимись панамъ, идучихъ возомъ до Борислава и неясна гадка о нещастю, бѣдѣ и погибели прошибла му душу. Теперъ вонъ спѣшивъ ся, злитый потомъ, задыханный, заталапанный, бѣгъ идъ хатѣ, немов боявъ ся, щобы въ нѣй не выбухъ огонь, або, щобы злодѣи не покрали зъ неи богъ знае якихъ скарбовъ.

Ивановъ лихъ прочутя збули ся. Подходячи идъ обѣстю, вонъ задрѣвъ Шмѣла и панѣвъ на оборѣ. Они черезъ день обѣшли уже все его поле, теперъ оглядали будинки та огородъ. Въ рукахъ и нихъ були паперѣ и они все писали щось по нихъ шваркотячи зъ жидомъ по нѣмецки.

— Що то значить ся, подумавъ собѣ Иванъ и боязко выступивъ изъ за угла хаты на обору.

— Слава Иесу! сказавъ вонъ низко кланяючи ся панамъ.

Паны обернули ся и почали мѣрити го очима вѣдъ ногъ до головы. Шмѣло шваркнувъ щось до нихъ и показавъ на зачудованого парубка.

— Ты Иванъ Повтораць? спытавъ го одинъ панъ ломаною рускою бесѣдою.

— А, я, прошу пана.

— А де твоѣй отецъ?

— Та прошу пана, у еомостя, слабѣ.

— А ты знаешь оттого пана? ту бесѣдникъ показавъ на Шмѣла.

— Та знаю, то Шмѣло, вѣдказавъ Иванъ мнучи шапку въ руцѣ.

— А ты знаешь, чого вонъ вѣдъ твого вѣтця домагае ся?

— Нѣ, прошу пана. Або що такого?

— Вѣнъ каже, що твого вѣтця цѣлый рѣкъ кормивъ, поивъ, зѣодягавъ, заходивъ у себе. Правда того?

— Я не знаю, прошу пана, я за той часъ бувъ на службѣ. Але отъ люде ми повѣдали, що правда.

— Ну, панъ Шмѣло показуе ту письма, контракты, що му твоѣй отецъ попродавъ, кѣлько въ нѣго грошей забравъ, кѣлько наѣвъ, напивъ, усѣ... На то всѣ свѣдки е. Мы ихъ розпытували, кажуть, що всѣ правда. А теперъ, небоже, пану Шмѣлови належитися вѣдъ васъ 300 риньскихъ, знаєшь?

— 300 риньскихъ! скрикнувъ Иванъ въ страшиѣ трѣвѣзѣ. Господи ласкавый, а дежъ ту намъ узяти 300 риньскихъ? Тадже то... страхъ погадати!

— А, видишь! сказавъ панъ, панъ Шмѣло не може чекати, урядъ присудивъ спродати вашу хату и поле и сплатити довгъ. То годѣ, такъ мусить бути!

Иванъ остовпѣвъ, почувши того. Вѣнъ якъ закленувъ руки на грудѣхъ такъ таки стоявъ довгий часъ нѣмый, нужденный, забрызканный болотомъ, образъ безнадѣйной розпуки.

— Зжалте ся, панове, проговоривъ вѣнъ вкѣнци, на силу выдобуваючи голосъ крѣзь горячій слѣзы, що го давили въ горлѣ, щожъ я теперъ пѣчну безъ хаты, безъ захисту?

— Га, ирацюй, роби, що намъ до того! вѣдказали паны.

— Алежъ у мене отецъ старый, зболѣлый, незарѣбный, щожъ я зъ нимъ пѣчну?

— Най бы бувъ нѣ пивъ, паскудникъ! проворкотѣвъ жидъ.

— А що намъ до того, довгъ мусить бути сплаченный, вѣдповѣли паны, и пѣшли зъ жидомъ до вѣйта, щобы докѣнчити таксаціи и записати маетокъ на жида.

Иванъ лишивъ ся дома, розбитый, знищенный, безъ гадки и надѣѣ. Всѣ слова пановъ були для его сердца острій ножъ, що рѣзали и пороли го безъ милости. Але, подобно, якъ смертельно скалѣченный чоловікъ звичайно не чує найтяжшой, найстрашнѣйшой раны, а доткливѣйше чує менчу, такъ и Ивана найдужше болѣли насмѣшливі Шмóлові слова: „Най бы бувъ нѣ пивъ, паскудникъ!“ Тоті слова не сходили му съ тямки, шибали ся въ его думкахъ, мовъ шинячі змії, ворушили и бентежили всѣ тайнѣйші закутки, прогонюючи спокóй, пожираючи надѣю, а сѣючи розпуку, грыжу и розстрóй. Довго, довго вóнь стоявъ на середѣ обóры, поводячи кругомъ себе блудными очима, а далѣ пошóвъ до хаты, упавъ на лавку и гóрко заплакавъ на свою долю нещасливу.

На другій день вóйтъ, присяжный и Шмóло, скоро свѣтъ, прийшли до Пóвтораковой хаты. Вóйтъ постоявъ хвилию, закрутивъ вуса и оповѣстивъ Иванови, постукуючи закованою черешнею о лаву, що паны о-такеували весь его грунтъ зъ будынками на 280 риньскихъ, а на решту має Шмóло взяти у него, що буде можъ. Вóдтакъ гóдный-поважный начальникъ озирнувъ ся по хатѣ, побачивъ на жердцѣ вчора куплену свиту и збóжье на запѣчку, моргнувъ на присяжного, той хопивъ якъ стóй свиту на руку, а другу руку на знакъ swei власти положивъ на мѣшокъ. Забезпечивши ся такимъ способомъ, вóйтъ обернувъ ся до Ивана и розповѣвъ му дальше, що теперь уже не має ту що робити и що то вóдъ Шмóла буде зависѣти, ци позволить му ще хоть черезъ зиму пересидѣти въ хатѣ. Шмóло, розумѣе ся, не позволивъ. „Сще ту загниѣздитъ ся, — сказавъ до вóйта, а потому го й выгнати нѣ мозъ буде, — нѣ потгѣбую такого гóсть!“ И такъ бѣдному

Иванови не оставало нічого бôльше, якъ тôлько якъ стôй выносити ся на всегда зъ рôднои хаты. Сейчасъ на другій день Шмôло продавъ еѣ якомусь другому жидови, той швидко нанявъ робôтникôвъ, стару Пôвторакову оселю розвалили, дерево перевезли у друге мѣсце и поставили зъ нѣго малазинъ; тôлько розвалене румовище печи свѣдчило, що ту стояло людске житло, що ту играла ся частина вѣчнои, великои драмы житя, зô всѣми щоденными выстунами, съ проблысками щастя и радости, съ хмарами смутку, горя и недолѣ.

Усю тоту сумну хiсторiю розповѣла Сенѣви вдова Гнатиха, до котрой тотъ побѣгъ, побачивши руину Пôвтораковщины. Вôнъ слухавъ и ухамъ своимъ не вѣривъ. Вкôнци запытавъ про Ивана. Але Гнатиха не бачила го вже двѣ недѣлѣ, не чула про нѣго нічо. „Чи то въ чоловѣка мало sweи бѣды, сыночку, сказала она. Тай такъ отъ; добре то якійсь мовивъ: почувешъ чужу бѣду, тай ся й на себе sweи надѣй! Нѣколи, видишь, и роспытувати було про Ивана. Але видить ми ся, що десь буде при котрôйсь ямѣ. Иди, може го де надыблешъ. Нынѣ еднако субота, зъ работы завчасу вертають.“

Сень пôшовъ шукати Ивана, та не легкожь було найти его середъ сотень обмашеныхъ, замурзанныхъ лицъ, середъ сотень рôнникôвъ, що товпили ся по шинкахъ, брудныхъ, якъ самі они, закуренныхъ дымомъ, заглушенныхъ крикомъ, шумомъ, говоромъ, проклятиями та пѣснями. Ажь до вечера ходивъ вôнъ по Бôрыславѣ мѣсячи грязюку та важко дышучи вôдъ утомы, пытавъ, розпытувавъ у другихъ рôнникôвъ про Пôвторакового Ивана, але хоть деякй й знали, при котрôй вôнъ ямѣ, то знали такожь, що вôнъ нынѣ не робить, бо якъ вôдôбравъ выплату, то десь певно пѣе на забôй, та ще

богъ знає, у котрôмъ шинку. Сень мусѣвъ вертати впо-
рожне на понôвщину, и сонце саме-що запало за синій
Дѣлы, коли дôйшовъ до резиденціи.

А Иванъ мере розпивъ ся на забôй. Пôсля вы-
гнаня зъ вôтцѣвщины вôнъ довго не знавъ, що дѣяти.
Ити и розповѣсти про всё татови, була перша его гад-
ка. „Але щожъ, подумавъ собѣ сейчасъ, що я му скажу,
пожитку зъ того не буде нѣякого, що зъ воза впало,
то пропало, а ще старый готовъ загрызти ся та вмер-
ти!“ Такъ розмѣркувавши, вôнъ постановивъ собѣ ити
на роботу, до першого лѣпшого жида. „Або ми мара
швидко голову скрутить, менче лиха зазнаю, а нѣ, ну,
то може що-то зароблю.“ Не довго прийшло ся й шу-
кати роботи, вôнъ наймивъ ся у жида Шерера до ямы,
по риньскому денно, съ тыждневою виплатою и зав-
даткомъ напередъ. Але невсыпна грыжа пôдѣдала за
работою Иванову душу, и першої суботы, дôрвавши
ся грошей, вôнъ майже безъ вѣдома очутивъ ся въ
шинку. Почала ся пѣтика, страшна, смертельна. „Най
пропаде лихо!“ кричавъ нещасный парубокъ разъ по
разѣ. Смѣхъ, крики, похвалы, приплѣскуваня товари-
шѣвъ заглушували го, бурили его кровь, завертали му
голову. Смертельно пьяный вôнъ поваливъ ся надъ ран-
комъ на землю, переспавъ цѣлу слѣдуючу недѣлю, а въ
понедѣлокъ рано вставъ, порахувавъ решту грошей
(всѣго лишило му ся два риньскі), здыхнувъ важко и
похиливши голову пôшовъ зновъ на роботу.

Але нынѣ Иванъ якось не мôгъ розсмакувати
ся въ горѣвцѣ. Молода, здорова природа мимоволѣ вôд-
вертала го вôдъ тои труты. Вôнъ бажавъ успокоєня,
не приголомшєня, щастя, не хвилёвого забутя. Вже
пôвнôчь, а вôнъ усе сидить у кутѣ, въ тяжкôй задумѣ,
не тыкаючи келѣшка стоячого туй передъ нимъ.

— Гей, Иване, гукнувъ му надъ ухомъ его товаришъ-рѣшникъ, котрый ино-що увѣшовъ до шинку, хоть, видко, вже деінде добре си підсадивъ, де ты въ бѣса сховавъ ся, ту за тобовъ люде пытали-розпытували, анѣ рушь ты здыбати.

— Якій люде? спытавъ Иванъ.

— А попѣвъ парубокъ. Казавъ, щобысь тамъ приходивъ, бачу тато ти ся женить, ци що.

— Якъ, якъ? спытавъ Иванъ.

— Ехъ, тумане вѣсѣмнайцятий! Ёму говори, що лопатовъ у голову клади! Отець слабый, розумѣешь теперь?

И рѣшникъ почавъ протискати ся идъ шинквасови, тай швидко загубивъ ся у глотѣ.

Иванъ порозумѣвъ, що щось оно, мусѣтъ, погане, коли чан-отець ажъ слугу высылали за нимъ шукати. Ёму хотѣло ся сейчасъ ити на попѣвщину, розвѣдати, розпытати, що таке? Але погадавъ собѣ, може оно ще такъ дуже зле не е, а я пѣду середъ ночи, розборыкаю весь дѣмъ зѣ сну, ще готовѣ гиѣвати ся. Отъ волю завтра раненько збѣгати.“

Довго ще сидѣвъ Иванъ у кутѣ за столомъ, и думавъ и грызъ ся своею бѣдою, а нѣкому було его розпытати щиро, розважити, потѣшити, хоть ту довкола нѣго гомонѣло богато людскихъ голосѣвъ. Та що зъ того? Гомонѣли се голоса такихъ-саме, якъ и вѣнъ бѣдолахѣвъ, безъ дому, безъ роду, котрѣ тѣлько-й тымъ безумнымъ крикомъ та шумомъ хотѣли и въ своихъ сердцахъ заглушити грыжу невсипну та пекуче горе!

На другій день Иванъ збудивъ ся пѣзничѣше, якъ хотѣвъ и швидко пѣшовъ на попѣвщину. Проходячи мимо церкви побачивъ на цвинтари громаду людей. Они обступили когось у подертѣмъ куртаку, а вѣнъ

говоривъ имъ щось розмахуючи руками. Цѣкавость зняла Ивана подивити ся, хто се такій, вѣнъ по́дойшовъ идъ цвинтарному парканови и ажъ остовпѣвъ зъ чуду та радощѣвъ. Середъ громадки селянъ стоявъ и живо про щось розговорювавъ не хто другій, якъ — его отець.

XX.

Зъ Василѣмъ Пѣвторакомъ до́йсно чудо стало ся! Панотець и всѣ домашній не можуть надивувати ся, що се зъ нимъ зробило ся. Ще вчора вечѣръ бачили го смертельно хорого, ще въ ночи кро́зь сонъ чули тяжкій кашель и стогнане, — а ту наразъ рано Василь встае, зовсѣмъ здоровъ и просить панотця, щобы го пустивъ до церкви. Що зъ нимъ стало ся? Якимъ чинемъ вѣнъ такъ напруго выздоровѣвъ? Нѣ, — вся челядь рѣшила, що ту безъ чуда нема.

Чуда, правда правдою, не було ту нѣякого: и панотець бувъ бы то по́знавъ, якъ бы бувъ пильнѣйше приглянувъ ся Василѣвому лицу, а особливо очомъ. Въ нихъ тлѣвъ такій жаркій, неприродный огонь, губы такъ часто судорожно здрогали, руки и колѣна тремтѣли, що не тре було дуже великого лѣкаря, щобы по́знати, що се зовсѣмъ не здоровле по́ддвигнуло Василя зъ постелѣ, але страшне змѣцнѣне горячки, — що тота живѣсть, то остатне высилене орлани́зму, мовъ остатне живе палахнене свѣтла, закимъ має зовсѣмъ загаснути. Але панотець не мали часу приглядати ся Василеву, — они швидко по́шли на утрению, а вѣдтакъ сѣли троха подумати о проповѣди.

Василь тымчасомъ просивъ Сеня, щобы вывѣвъ го идъ церквѣ, бо ще нѣбы не зовсѣмъ подужавъ и не зможе вдержати ся на ногахъ. Вѣнъ не менче другихъ твердо

вѣривъ въ свое чудесне выздоровлѣне. На цвинтари обступили го селяне цѣкавою громадою и Василь почавъ имъ широко розповѣдати про свои давнїй грѣхи, про свою слабѡсть, про страшилища, якї му привиджувались и про муки, якї терпѣвъ. „Але матѣнка божа змилосердила ся надомною. Черезъ ей молитвы, панове господарѣ, пѡдвѣвъ мене Господь. Отъ слухайте. Нынѣ надъ раномъ лежу я, — не сплю... Чую, — вѡтвирають ся дверѣ, та такъ тихѣсенъко, що й не чути. Дивлю ся, входитъ жѣнка, вся въ бѣлѡмъ, а вѡдъ неи така яснѡсть сьєє, що ажъ у очи бѣе. Отъ она приходить до мене, а я лежу, та тремчу, та все пацѣръ мовлю. Она, братчики, притулила ми руку до грудей, а менѣ мовъ бы жорновый камѣнь знявъ, такъ вѡдъ разу легко стало. „А що? лѣпше ти?“ пытає мене. „Та лѣпше,“ кажу. „А видишь, не треба грѣшити, панбѡгъ за грѣхи ще тяжше буде карати. Идижь, небоже, и три недѣлѣ лежи „крижомъ“ передъ царскими дверми, потому ся выповѣдай, то ти всѣ грѣхи будутъ вѡдпущенї.“

Василь довго ще говоривъ въ той спосѡбъ; людей чимъ разъ то бѡльше кущило ся коло нѣго, старїи приѣтелѣ стискали го за руки, узнаючи на нѣмъ явну ласку божу. Вкѡнци забаламкали сумовито звонь на хвалу божу, и весь народъ понеръ до церкви хрестячи ся побожно та цѣлюючи чорный деревянный кѡлокъ, котрымъ були прибитї Христовї ноги на великѡмъ розпятїю передъ церковными дверми.

Иванъ не мѡгъ протиснути ся идъ татови, хоть дуже радъ бувъ зъ нимъ поговорити. Вѡдъ якогось чоловіка вѡнъ почувъ того, що розповѣдавъ Василь, и самъ не знавъ, що о тѡмъ и гадати. Вѡнъ насилу хотѣвъ вѣрити въ правдивѡсть сєи бесѣды, але въ глубинѣ душѣ щось ворухило ся и шептало: „нѣ, се не туды йде.“

Будь що будь, вѣнъ постановивъ собѣ бодай по церквѣ поговорити зъ батькомъ и пѣшовъ до церкви, де вже почала ся була хвала божа. Передъ самими царскими дверми, на помостѣ, лежавъ его отецъ у брудной сорочцѣ, заваляномъ куртацѣ, нечесаный, нужденный, лежавъ лицѣмъ до землѣ, съ простертыми руками, правдивый образъ розбитого, знищеного чоловѣка, що корить ся передъ своимъ побѣдителемъ. Люде зъ усѣхъ бокѣвъ цѣкаво поглядали на нѣго, матері пѣносили зъ заду свои маленькї дѣти, щобы имъ показати „чужу“ на „зюмцѣ“, а якъ котре плакало, то страшили, що й имъ такъ скаже „боженька“ лежати, якъ не будуть тихо. Бабы шептали, здыхали побожно, зводили очи до горы и хитали головами, лишъ дякъ спѣвавъ своимъ пискливымъ голосомъ усе однаково и пѣдчасъ каждой довшой молитвы панотця заживавъ зъ рѣжка табаки.

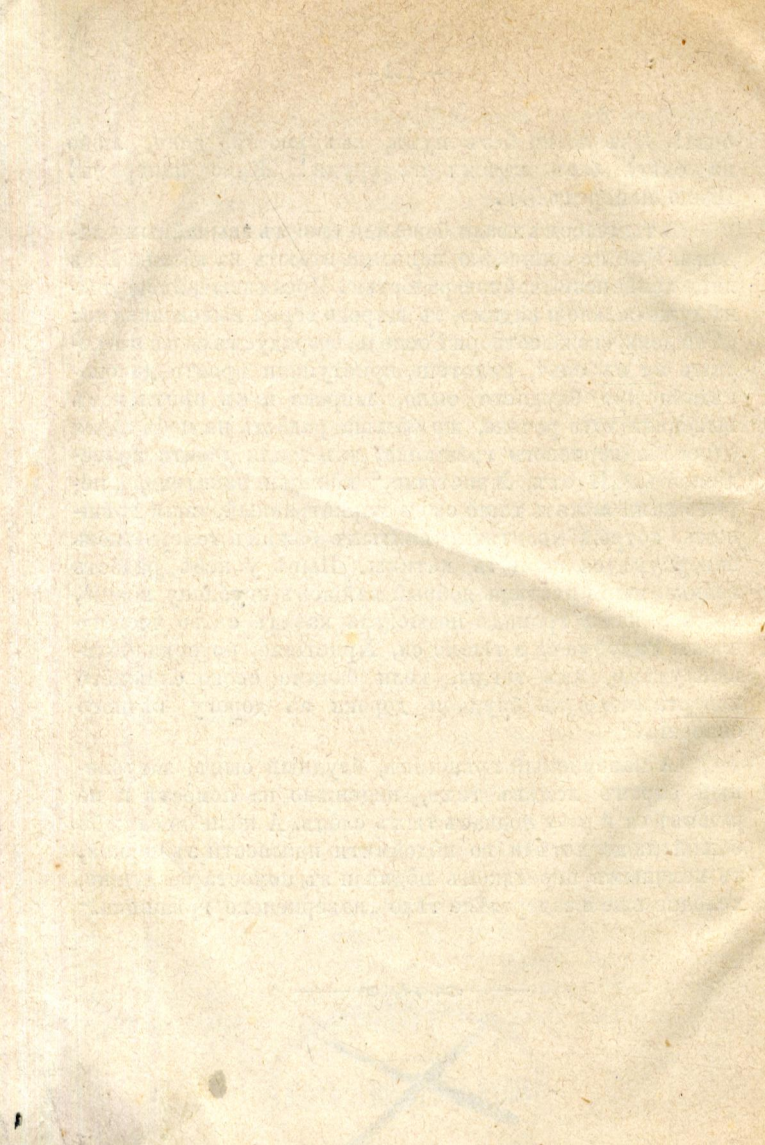
Лежить Василь Пѣвторакъ и не рушаєсь. Холодный помѣсть, бачить ся ему, дыхає пѣдъ нимъ, пѣноситъ ся и опадає, якъ груди велита. Холодный помѣсть, бачить ся ёму, высыає зъ его тѣла нестерпимую наль, лагодить своимъ холодомъ горячку, тамує дыхавичный кашель, ему лекше, щоразъ то лекше. Молитвы нѣякї не йдутъ му на голову, та й ци до молитвы ему теперь?.. Ёму перемигнуло передъ душею цѣле жите, та не тото жите, яке розумѣє ся въ зѣбраню всѣхъ пригѣдъ, нещастъ и заверюхъ, але жите чисто ростинне, велетативне. Ёму бачить ся, що тѣло тяжѣло на нѣмъ, мовъ камѣнь, давило и вязало го, мовъ зелѣзнї пута довгї лѣта, вѣдколи затымить. Ба, ему бачить ся, що оно ще й теперь тяжить на нѣмъ частиною своєю ваготы, путає го послѣднимъ узликомъ ланца. Живо напередъ, скидай зъ себе послѣдокъ ваги! Живо напередъ, перерви послѣднїй узликъ ланца! Свобода, сво-

бода! Якъ легко безъ путъ, якъ весело, ясно, любо на свѣтѣ безъ камня па груди! Живо напередъ! Живо напередъ!...

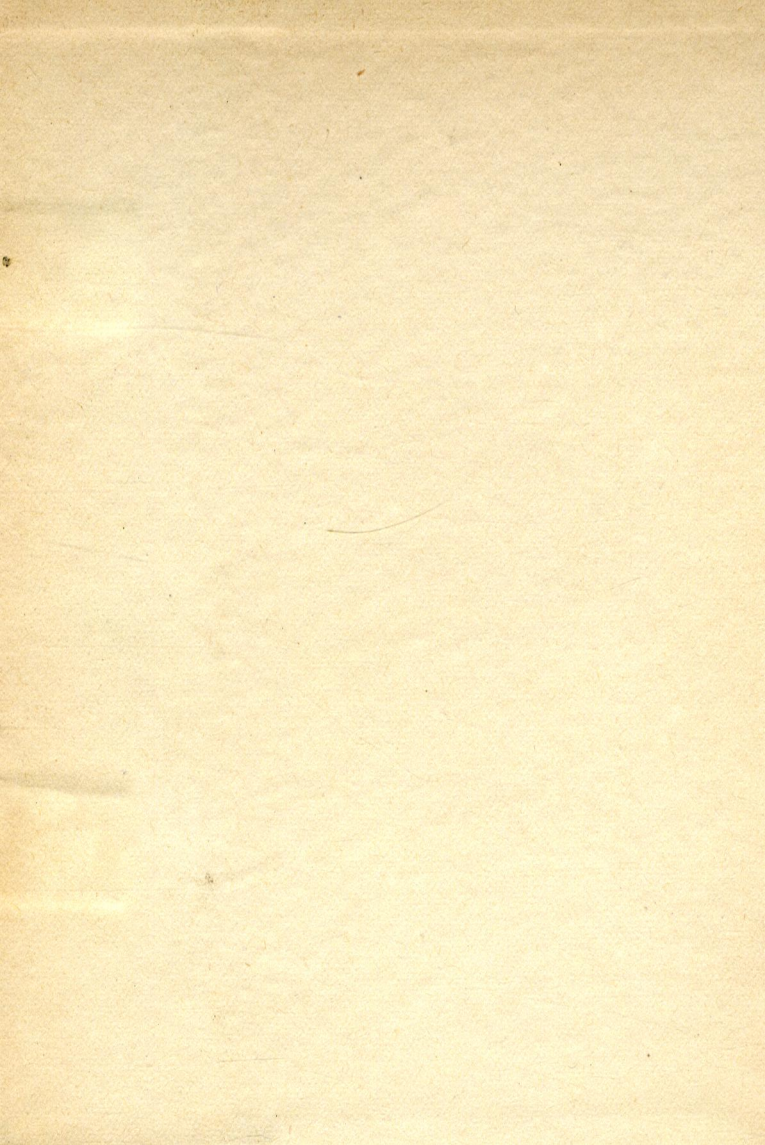
А тымчасомъ хвала божа иде своимъ звичайнымъ ладомъ. Уже по евангелію, панотець stanno на казане. Ихъ лице яснѣе незвычайною радостью. Пóсля звичайного, нынѣ дуже сильно и видимо, зъ щирого сердца выголошеного: „Сей день, егоже сотвори Господь, возрадуемъ ся и возвеселимъ ся въ онь“, панотець приступили просто до оповѣданя про блудного сына, широко и съ притискомъ выяснили того речене, що бóльша радóсть на небѣ задля одного наверненого грѣшника, якъ задля десяти праведникóвъ. „И отъ, Христіане,“ кóнчили панотець, „передъ вами лежить такій сынъ марнотравный, такій грѣшникъ, котрый молитвами святыхъ божихъ теперь зновъ наворачнувъ ся на путь истины. Нынѣ у небѣ радóсть велика, нынѣ пастырь добрый найшовъ згублену вóвцю, нынѣ и наша громада позыскала назадъ своего чесного члена. Радуймо ся и тѣшмо ся, Христіане, бо нема бóльшой утѣхи, якъ тогды, коли бачимо своего ближнёго повертающого зъ блудной дороги на дорогу вѣчного спасенія!“

А наверненный грѣшникъ, блудный сынъ, загубленный баранъ лежавъ тихо, недвижно на помостѣ и не рушивъ ся й разу пóдчасъ тыхъ слóвъ. А коли по службѣ божой люде хотѣли го пóдоймити и вывести зъ церкви, зъ немалымъ перелякомъ пóдняли зъ помоста бездушне, холодне вже и задеревѣле тѣло „наверненого грѣшника.“

И-25.369

III

Ф $\frac{I}{n-350}$

НАВЕРНЕНИЙ

ГРІШНИК